



Институт
за политичке
студије

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

SOCIAL POLICY

Часопис за теорију и праксу

социјалне политике и социјалног рада



УДК 364 год 53 №1/2018.

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА SOCIAL POLICY

ISSN 0038-0091

UDK 364

Година 53

Број 1/2018.



СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

SOCIAL POLICY

Часопис за теорију и праксу социјалне политике и социјалног рада

ISSN 0038-0091 UDK 364

Број 1/2018 Год. 53, стр. 1 –

Часопис излази три пута годишње

Часопис Социјална политика покренут је 1946. под називом Весник рада,
а од 1951. године излази под називом Социјална политика.

Издавачи

Институт за политичке студије, Београд, Светозара Марковића 36
тел. 33-49-204, 30-39-380, Е-mail: ipsbgd@eunet.rs, www.ipsbgd.edu.rs
Висока школа социјалног рада, Београд, Теразије 23
тел: 011/4040838 www.asp.edu.rs

За издавача

Живојин Ђурић
Владимир Илић

Главни и одговорни уредник

Зоран Весић

Заменик главног и одговорног уредника

Бранкица Јанковић
Владимир Илић

Редакција

Зоран Весић, Бранкица Јанковић, Владимир Илић, Луција Вејмелка,
Угљеша Јанковић, Ђорђе Стојановић, Александар Југовић,
Данило Вуковић, Фадил Еминовић

Савет часописа

Миле Милосављевић; Нијаз Кариф; Биљана Маричић; Сузана Борнорова;
Живојин Ђурић; Зоран Драгишић; Светлана Драженовић; Биљана Зекавица;
Dragana Stöckel; Горан Петковић; Ива Бранковић; Julija M. Watkins; Сандра
Перић; Дарија Завишек; Весна Дуканац; Миодраг Ђурић; Сања Ђурђевић

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Секретари редакције

Бојана Секулић

Адријана Јовановић

Редизајн корица

Ана Милутиновић

Тираж

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати,
било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача
Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не
изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су
аутори запослени.

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

САДРЖАЈ

Уводник 5-7

Тема броја

ВРШЊАЧКИ КОНФЛИКТИ И ПРОКРИМИНАЛНЕ ДИСПОЗИЦИЈЕ

Марија Мишљанов, Тамара Цамоња Игњатовић

КАРАКТЕРИСТИКЕ ВРШЊАЧКИХ КОНФЛИКАТА НА
ОСНОВНОШКОЛСКОМ УЗРАСТУ 9-24

Милан И. Миљевић, Владимир Илић

АНАЛИЗА САДРЖАЈА У СОЦИЈАЛНОЈ ДЕЛАТНОСТИ 25-45

Сања Бурђевић

ПРОКРИМИНАЛНЕ ДИСПОЗИЦИЈЕ ЛИЧНОСТИ 47-59

Владимир Јовановић

АНАЛИЗА ПОЛОЖАЈА ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У
РАЗВОЈУ КОЈА ЖИВЕ У РУРАЛНИМ ПРЕДЕЛИМА
ГРАДА ВАЉЕВА 61-86

Јасна Хрнчић, Невенка Жегарац

ПРОГРАМИ ОБУКЕ ЗА МЕНТОРЕ У ОБЛАСТИ
СОЦИЈАЛНОГ РАДА И СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ 87-98

ПРИКАЗИ

Уна Костадиновић Дишовић

ИНКЛУЗИЈА. 99-102

SOCIAL POLICY

CONTENTS

Introductory word	5-7
-------------------------	-----

This Issue 's Theme

PEER CONFLICTS AND PRO-CRIMINAL DISPOSITIONS

Marija Misljanov, Tamara Dzamonja Ignjatovic

CHARACTERISTICS OF PEER CONFLICTS AT ELEMENTARY SCHOOL AGE	9-24
---	------

Milan I. Miljevic, Vladimir Ilic

CONTENT ANALYSIS IN SOCIAL ACTIVITY	25-45
---	-------

Sanja Djurdjevic

PROCRIMINAL DISPOSITIONS OF THE PERSONALITY	47-59
---	-------

Vladimir Jovanovic

ANALYSIS OF THE SITUATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES THAT LIVING IN THE RURAL AREAS OF THE MUNICIPALITY OF THE CITY OF VALJEVO ...	61-86
---	-------

Jasna Hrcic, Nevenka Zegarac

TRAINING PROGRAMMES FOR MENTORS OF PRACTICAL EDUCATION IN THE AREA OF SOCIAL WORK AND SOCIAL POLICY	87-98
---	-------

REVIEWS

Una Kostadinovic Disovic

INCLUSION	99-102
-----------------	--------

УВОДНИК

Поштоване колегинице и колеге,

Због одређених објективних и субјективних разлога каснили смо са објављивањем првог овогодишњег број часописа. Надамо се да су тешкоће превазиђене, те да ћемо као и свих претходних година наставити са конитнуираним издавањем часописа, на задовољство стручне и научне јавности у области социјалне политике и социјалне заштите.

Истовремено користим прилику да вас обавестим да је нови главни и одговорни уредник часописа Доц. Др Зоран Весић. Уверен сам да ће професионалност, одговорност, креативност колеге Весића доћи до изражаја, што ће допринети развоју и квалитету нашег часописа.

Свим колегама и читаоцима захваљујем се на досадашњој сарадњи.

Тема овог броја су Вршњаци конфликти и прокриминалне диспозиције

У раду „**Карактеристике вршњачких конфликта на основношколском узрасту**“, ауторке мастер социјалног рада Марија Мишљанов и проф. др Тамара Џамоња Игњатовић приказују резултате истраживања које је за циљ имало опис вршњачких конфликта на основношколском узрасту преко скупа релевантних карактеристика: учесталост јављања, трајање, садржај, иницирање, афективни тон током и након конфликта, важност предмета сукоба, важност друге особе у сукобу стратегије решавања, исход и утицај на однос. Узорак је чинило 125 испитаника: 53 ученика 8. разреда и 72 ученика 5. разреда и 7 одељенских старешина. Ауторке су установиле да постоје значајне разлике у карактеристикама вршњачких конфликта, пре свега у односу на узраст. Тако се, млађи ученици чешће сукобљавају са вршњацима, мање им је важна друга особа у конфликту, имају нижи праг толеранције на фрустрацију и субјективан осећај да је разлог због којег се сукобљавају значајан, те теже контролишу властите емоције. Када је реч о стратегијама решавања конфликта, млађи ученици најчешће прибегавају надметању и компромису, док се старији угавном одлучују за заједничко решење и надметање.

Доц. др Сања Ђурђевић у раду „**Прокриминалне диспозиције личности**“ приказује три теорије личности које су доминантне парадигме у области психологије криминала и на основу којих су вршена многобројна емпиријска истраживања личности и понашања криминалаца: Ајзенков (Еусенцк) модел личности, Петофакторски модел личности и Кибернетички модел личности. Кроз анализу домаћих и међународних емпиријских истраживања показује да се код многих преступника може уочити перманентно присуство особина из такозваног патолошког конативног подручја личности.

Проф. др Милан И. Миљевић и проф. Др Владимир Илић у раду „**Анализа садржаја у социјалној делатности**“ приспитују њене основне епистемиолошке и научно методолошке претпоставке и указује на значај који има у истраживању социјалних процеса, укључују и делатност социјалног рада. Констују да су њена два основна елемента: значај светог, које је омеђено божанским духом, жељом за приближавање савршенству и значај идеологије која поред лажних и пристрасних ставова садржи и истините исказе о друштвеној стварности и уметности. У том смислу, анализа садржаја обухвата различите видове људске делатности: радикалну трансформацију објективне ситуације, друштвену кооперацију, комуникацију, искуствено стваралаштво, вредносну и мисаону делатност.

Мастер социјалног рада Владимир Јовановић анализира положаја деце са сметњама у развоју која живе у руралним подручјима града Ваљева. Кроз директне посете добијени су подаци о породично статусу, потребама деце и породице. У истраживању су коришћене квалитативне, квантитивне и методе анализе секундарних извора података. Резултати су показали да је деци са сметњама у развоју и њиховим породицама, потребно обезбедити свеобухватну, доступну и интензивну подршку како би учествовала у друштву равноправно са другом децом.

У оквиру пројекта TEMPUS SHESPSS развијени су Глобални стандарди и компетенције за образовање социјалних радника у Републици Србији, као и Стандарди практичне обуке у образовању социјалних радника у Републици Србији, у оквиру којих су дефинисани задаци и одговорности ментора за практичну обуку у области социјалне заштите. Као један резултата пројекта развијена су два програма обуке за менторе (Основни и Напредни) које Проф. Др Јасна Хрнчић и проф. Др Невенка Жегарац приказују у раду „**Програми обуке за менторе у области социјалног рада и социјалне политике**“.

Проф. др Владимир Илић приказује научну монографију др Саше Степановића под називом „ИНКЛУЗИЈА“, Суматра издаваштво, Шабац, 2018, стр. 340. ИСБН: 978-86-6034-000-1. Рукопис монографије под називом Инклузија, аутора др Саше Степановића, написан је на 228 страна без литературе и прилога, док укупан број страна монографије износи 340. Чине га две узајамно повезане целине: Теоријски

приступ проблему и Истраживачки део.

Тема следећег броја је Људска права вунерабилних друштвених група. Рок за предају радове за следећи број је 10.12. 2018.

Главни и одговорни уредник



Проф. др Мирослав Бркић

*Марија Мишљанов**

Факултет политичких наука, мастер студије социјалног рада

*Тамара Цамоња Игњатовић***

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

КАРАКТЕРИСТИКЕ ВРШЊАЧКИХ КОНФЛИКАТА НА ОСНОВНОШКОЛСКОМ УЗРАСТУ

Сажетак

Човек је друштвено биће и свакодневно је изложен многобројним интеракцијама са својом околином, а самим тим и могућношћу за настанак конфликта. Због тога је континуирано развијање вештина комуникације веома значајно. Од успешности у комуникацији и решавању интерперсоналних конфликта, којима смо учестало изложени, умногоме зависи и наш успех у сваком контексту у којем се нађемо, због чега је посебно значајно посветити пажњу овој теми у васпитавању деце. Циљ истраживања је опис вршњачких конфликта на основношколском узрасту преко скупа релевантних карактеристика: учесталост јављања, трајање, садржај, иницирање, афективни тон током и након конфликта, важност предмета сукоба, важност друге особе у сукобу стратегије решавања, исход и утицај на однос. Узорак је чинило 125 испитаника, 53 ученика 8. разреда и 72 ученика 5. разреда, као и 7 одељенских старешина. За потребе истраживања, коришћен је Анкетни упитник, за прикупљање социо-демографских података, Инвентар конфликтних садржаја и Упитник о карактеристикама конфликтних садржаја, аутора проф. др Петровић, модификованих за потребе истраживања, социометријски упитник, полуструктурирани интервју

* М.А. Факултет политичких наука, мастер студије социјалног рада.

** tamara.dzamonja@fpn.bg.ac.rs.

са одељенским старешинама и анализа педагошке документације. Истраживање је показало да постоје значајне разлике у многим карактеристикама вршњачких конфликта различитих група ученика основношколског узраста.

Кључне речи: интерперсонални конфликт, комуникација, ефикасна комуникација, асертивност, насиље, средње детињство, адолесценција

1. КОНФЛИКТИ И РАЗВОЈНИ СТАДИЈУМИ

Интерперсонални конфликт се може дефинисати као: „Облик социјалне размене између две особе у којој долази до узајамног супротстављања циљева, а које се манифестује кроз понашање у виду супротстављених изјава и акција.“¹⁾ Конфликти могу утицати на однос између две стране, а исход у највећој мери зависи од начина реаговања. Као средство за превазилажење конфликта, најчешће се користи преговарање, које се може манифестовати у облику надметања, попуштања, повлачења или решавања проблема. Повлачење или избегавање се заснива на некооперативности и неасертивности, што значи да особа не води рачуна ни о својим, нити о потребама друге стране у конфликту, те обе стране остају незадовољне. Ова стратегија је препознатљива по избегавању конфронтације, али се тиме подрива и могућност решавања проблема. Попуштање је стратегија коју карактерише усмереност на интересе друге стране и занемаривање властитих потреба, те се заснива на неасертивности и кооперативности. Надметање, као трећа стратегија преговарања, препознатљива је по високом степену бриге за сопствене интересе и ниском степену бриге за интересе друге стране, због чега се заснива на асертивности и некооперативности. Сарадња или принципијелно преговарање као четврта стратегија, односи се на висок степен бриге, како за своје, тако и за интересе друге стране у конфликту, те се заснива на асертивности и кооперативности. Као средишње решење, издваја се компромис, који се заснива на међусобним уступцима супротстављених страна, у циљу постизања договора.²⁾ Дакле, асертивно понашање подразумева самопоуздано и одговорно реаговање, залагање за своје потребе и права, јасно, директно и на прикладан начин, уз пошто-

1) Данијела Петровић, *Специфичности вршњачких конфликта у адолесценцији*, Интернет, <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0048-5705/2009/0048-57050902221P.pdf>.

2) Тамара Цамоња Игњатовић и Владан Јовановић, „Алтернативно решавање спорова и преговарање“, у књизи *Медијација: принципи, процес, примена* (приредила Тамара Цамоња Игњатовић), Центар за примењену психологију, Београд, 2014, стр. 51-65.

вање и уважавање права и потреба друге особе у конфликту.³⁾ Са друге стране, неадекватно решавање или игнорисање конфликта, може довести до његове ескалације у виду насилног понашања или прекида односа. Због тога је важан утицај средине и васпитавање деце у циљу усвајања асертивног начина реаговања, културе активног слушања, толеранције и ефикасног управљања конфликтима.

Са поласком у школу, деца преиспитују слику о себи, коју су изградила у породици и боре се за своју позицију у друштву. Средње детињство обухвата управо период од 6. до 11. године живота.⁴⁾ Истраживања показују да су социјалне преференције деце овог узраста усмерене на истополне групе, као и да су важни индикатори популарности физичка привлачност и развијене социјалне вештине. Укљученост и прихваћеност од стране вршњачке групе на овом узрасту, значајан је предиктор каснијег развоја целокупне личности, а нарочито развоја способности комуникације и емпатије.⁵⁾ Репутација детета утиче на целокупно понашање и ставове вршњака према њему, који се тешко мењају.⁶⁾ Када је реч о особинама и понашањима, које могу бити предиктор популарности на овом узрасту, издваја се пријатан спољашњи изглед, спремност да се помогне другоме, поштовање правила и проактивност у нејасним и тешким ситуацијама, као и низак степен агресивности. Са друге стране, одбачени ученици су окарактерисани као активнији, агресивнији, често проводе време сами, док је код занемариваних ученика упадљиво мали број интеракција уопште и пасивни су.⁷⁾ Популарне ученике, такође одликује мало виша интелигенција, спретност у слободним активностима и одличан школски успех. Одбачени ученици су перципирани и као себични, нешто ниже интелигенције, слабијег школског успеха и не воле тимски рад.⁸⁾ Након средњег детињства, наступа адолесценција, коју одликују

3) Тамара Цамоња Игњатовић и Ирена Лободок Штулић, „Вештине комуникације и решавања конфликта у медијацији“, У књизи *Медијација: принципи, процес, примена* (приредила Тамара Цамоња Игњатовић), Центар за примењену психологију, Београд, 2014, стр. 51-65.

4) Благоје Нешић и Војко Радомировић, *Основе развојне психологије*, Универзитет у Крагујевцу, Јагодина, 2000, стр. 132.

5) Cynthia Lightfoot, Michael Cole and Sheila Cole, *Development of Children*, Worth publishers, N.Y., 2013, str. 508.

6) Putallac & Wasserman, 1990 in Cynthia Lightfoot, Michael Cole and Sheila Cole, *Development of Children*, Worth publishers, N.Y., 2013, str. 493.

7) Kenneth Dodge, 1983 in Cynthia Lightfoot, Michael Cole and Sheila Cole, *Development of Children*, Worth publishers, N.Y., 2013, str. 494.

8) Душан Ђорђевић, *Развојна психологија*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1984, стр. 87.

многе значајне промене, а овај развојни период обухвата узраст од 12-14. до 18-21. године живота.⁹⁾ На овом узрасту популарне дечаке краси добар карактер, бављење спортом, пријатан спољашњи изглед, одећа и успех у школском учењу, док су популарне девојчице добрих карактерних особина, пријатног спољашњег изгледа, лепо се облаче и угледне су.¹⁰⁾

2. ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Основни циљ истраживања је описати вршњачке конфликте на основношколском узрасту, преко скупа релевантних карактеристика: учесталост јављања, трајање, садржај конфликта, иницирање конфликта, асертивни тон током и након конфликта, важност предмета сукоба, важност друге особе у сукобу, стратегије решавања, исход и утицај конфликта на однос код ученика основношколског узраста.

3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања је анализа карактеристика вршњачких конфликта ученика основне школе различитог узраста. *Општа хипотеза* је гласила: Постоје значајне разлике у многим карактеристикама вршњачких конфликта различитих група ученика основношколског узраста.

3. 1. Узорак

Узорак чини 125 испитаника, 72 ученика петог и 53 ученика осмог разреда.

Табела бр. 1: Структура узорка по узрасту и полу са процентима

Разред	Пол		Укупно
	дечаки	девојчице	
5. разред	37	35	72 (57.6%)
8. разред	23	30	53 (42.4%)
Укупно	60 (48%)	65 (52%)	125 (100%)

9) Жарко Требјешанин, *Речник психологије*, Стубови културе, Београд, 2001, стр. 293.

10) Cynthia Lightfoot, Michael Cole and Sheila Cole, *Development of Children*, нав. дело, стр. 509.

3. 2. Мерни инструменти

У истраживању је коришћен **анкетни упитник**, који се састоји из питања о социо-демографским подацима (узраст ученика, пол и школски успех), модификован **Инвентар конфликтних садржаја**¹¹⁾ где су узети у обзир само вршњачки конфликти. Овај упитник је подељен на 7 субскала, за потребе овог истраживања и то: *лични избор* (избор музике/ филмова, ТВ програма и сл., начин/ стил одевања, избор места седења и начин коришћења слободног времена), *располагање ресурсима* (употреба компјутера, мобилни телефон и телефонирање и позајмљивање ствари), *кршење правила* (непоштовање договора, лагање, узимање стари без питања, кршење правила фер плеја у спорту, ометање у учењу и кашњење), *нарушавање односа* (непозивање/нејављање, непоштовање разлика у мишљењу или наметање мишљења, ретко виђање, одавање тајни, оговарање/трачарење, тужакање/цинкарење и претње), *црте личности* (неискреност, неповерење, љубомора, уображеност/умишљеност и непопустљивост/тврдоглавост), *доживљај неправде* (неоправдане оптужбе, добијање мање оцене од заслужене, добијање незаслужене казне, неприхватање или искључивање из групе вршњака и ускраћивање информација) и *провокације* (вређање, псовање, говорење ружних речи, затим задиркивање и неумесне шале, викање, намерно провоцирање, подсмевање/исмевање и уцењивање). Такође, коришћена су питања из **Упитника о карактеристикама конфликта**¹²⁾. Последњи део испитивања ученика је био **социометријски упитник**.

За испитивање социометријског статуса, коришћен је и **полуструктурисани интервју**, којим су испитане одељенске старешине одељења у којима је урађено истраживање. Класификацијом добијених одговора, ученици су сврстани у две категорије „белих“ и две категорије „црних звезди“. Додатне информације су добијене уз коришћење доступне педагошке документације, тј. **анализе докумената** у циљу повећања објективности добијених одговора. У интервјују је учествовало седморо одељенских старешина и испитивање је било индивидуално.

3. 3. Статистичка обрада података

Методe статистичке обраде резултата које су примењене у овом истраживању су дескриптивне: проценти, аритметичка средина (AS), као мера просека и стандардна девијација (SD), као

11) Данијела Петровић, *Специфичности вршњачких конфликта у адолесценцији*, нав. дело, стр. 221-238.

12) Исто, стр. 221-238.

мера варијабилности, а за утврђивање разлике Хи-квадрат тест (χ^2) и једнофакторска анализа варијансе за непоновљена мерења (ANOVA). Повезаност између континуираних варијабли испитана је корелационом анализом.

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Табела бр. 2: Узраст ученика и карактеристике конфликта

Карактеристике конфликта		Узраст ученика	f	%	Σ	Σ %
Учесталост конфликта за месец дана	ниједном	5. разред	11	15.3	32	25.6
		8. разред	21	39.6		
	једном или двапут	5. разред	42	58.3	68	54.4
		8. разред	26	49.1		
	више пута	5. разред	16	22.2	20	16
		8. разред	4	7.6		
	скоро свакодневно	5. разред	3	4.2	5	4
		8. разред	2	3.8		
Располагање ресурсима као разлог конфликта	ниједном	5. разред	50	69.4	101	80.8
		8. разред	51	96.2		
	једном или свапут	5. разред	18	25	20	16
		8. разред	2	3.8		
	више пута	5. разред	3	4.2	3	2.4
		8. разред	0	0		
	скоро свакодневно	5. разред	1	1.4	1	0.8
		8. разред	0	0		
Важност разлога конфликта	веома важан	5. разред	24	33.3	32	25.5
		8. разред	8	15.1		
	важан	5. разред	18	25	45	36
		8. разред	27	50.9		
	неважан	5. разред	22	30.6	37	29.6
		8. разред	15	28.3		
	потпуно неважан	5. разред	8	11.1	11	8.8
		8. разред	3	5.7		

Важност друге особе у конфликту	веома важна	5. разред	24	33.3	50	40
		8. разред	26	49.1		
	важна	5. разред	24	33.3	46	36.8
		8. разред	22	41.5		
	неважна	5. разред	15	20.8	18	14.4
		8. разред	3	5.7		
	потпуно неважна	5. разред	9	12.5	11	8.8
		8. разред	2	3.8		
Укупно		5. разред			72	100
		8. разред			53	100

Карактеристике вршњачких конфликта у односу на узраст ученика приказан је у Табели 2. Хи-квадрат тест је коришћен за испитивање релације између узраста ученика и карактеристика вршњачких конфликта. Релација између ове две варијабле је значајна, када су у питању учесталост конфликта у последњих месец дана, $\chi^2(3, N=125) = 11.67, p < 0.01$, затим располагање ресурсима као разлог уласка у конфликт, $\chi^2(3, N=125) = 14.25, p < 0.01$, важност разлога за улазак у конфликт, $\chi^2(3, N=125) = 10.76, p < 0.05$ и важност друге особе у конфликту, $\chi^2(3, N=125) = 9.97, p < 0.05$. Млађи ученици генерално чешће улазе у вршњачке конфликте, него старији ученици, а нарочито се чешће сукобљавају из разлога располагања ресурсима, у односу на старије ученике. Истраживање је показало да је млађим ученицима важнији разлог за улазак у конфликт, док је старијим ученицима важнија друга особа у сукобу. Остале карактеристике конфликта се нису показале као статистички значајне у односу на узраст ученика.

Табела бр.3: Пол ученика и карактеристике конфликта

Карактеристике конфликта		Пол ученика	f	%	Σ	Σ %
Важност друге особе у конфликту	веома важна	мушки	16	26.7	50	40
		женски	34	52.3		
	важна	мушки	26	43.3	46	36.8
		женски	20	30.8		
	неважна	мушки	10	16.7	18	14.4
		женски	8	12.3		
	потпуно неважна	мушки	8	13.3	11	8.8
		женски	3	4.6		

Исход конфликта	+/-	мушки	15	25	18	14.4
		женски	3	4.6		
	-/+	мушки	5	8.3	8	6.4
		женски	3	4.6		
	+/-+	мушки	19	31.7	41	32.8
		женски	22	33.9		
	-/-	мушки	7	11.7	18	14.4
		женски	11	16.9		
	+/+	мушки	11	18.3	33	26.4
		женски	22	33.9		
	још траје	мушки	3	5	7	5.6
		женски	4	6.2		
Трајање конфликта	мање од 5 мин.	мушки	29	48.3	42	33.6
		женски	13	20		
	10-15 мин.	мушки	13	21.7	31	24.8
		женски	18	27.7		
	око пола сата	мушки	7	11.7	16	12.8
		женски	9	13.9		
	један сат	мушки	0	0	4	3.2
		женски	4	6.2		
	неколико сати	мушки	0	0	1	0.8
		женски	1	1.5		
	неколико дана	мушки	11	18.3	31	24.8
		женски	20	30.8		
Укупно		мушки			60	100
		женски			65	100

Карактеристике вршњачких конфликта у односу на пол ученика приказани су у Табели 3. Хи-квадрат тест и једнофакторска анализа варијансе су коришћени за испитивање релације између пола ученика и карактеристика вршњачких конфликта. Релација између ове две варијабле је значајна, када су у питању важност друге особе у конфликту, $\chi^2 (3, N=125) = 9.57, p < 0.05$, исход конфликта, $\chi^2 (5, N=125) = 13.24, p < 0.05$, трајање конфликта, $\chi^2 (5, N=125) = 14.59, p < 0.05$ и афективни тон током конфликта $F (1, 124) = 8.02, p < 0.05$. Резултати хи квадрат теста показују да је девојчицама важнија друга особа у конфликту, него дечацима, као и да су успешније, када је у питању исход конфликта, јер њихови кон-

фликти чешће резултирају доживљајем задовољства обе стране у конфликту, али, са друге стране, њихови конфликти трају дуже, него конфликти дечака. Једнофакторском анализом варијансе за непоновљена мерења (ANOVA) је утврђено да девојчице ($AC=2.03$, $CD=0.93$; Графикон 1) вршњачке конфликти доживљавају нешто непријатније у односу на дечаке ($AC=2.53$, $CD=1.05$; Графикон 1.). Остале карактеристике конфликта се нису показале као статистички значајне у односу на пол ученика.

Табела бр.4: Школски успех и карактеристике конфликта

Карактеристике конфликта		Школски успех ученика	f	%	Σ	$\Sigma\%$
Учесталост конфликта за месец дана	ниједном	одличан	18	24.3	32	25.5
		вр. добар	14	33.3		
	једном или двапут	одличан	42	56.8	68	54.4
		вр. добар	20	47.6		
		добар	6	7.5		
	више пута	одличан	12	16.2	20	16
		вр. добар	6	14.3		
		добар	1	12.5		
		довољан	1	100		
	скоро свакодневно	одличан	2	2.7	5	4
		вр. добар	2	4.8		
		добар	1	12.5		
Укупно		одличан			74	100
		врло добар			42	100
		добар			8	100
		довољан			1	100

Карактеристике вршњачких конфликта у односу на школски успех ученика приказан је у Табели 4. Хи-квадрат тест је коришћен за испитивање релације између школског успеха ученика и карактеристика вршњачких конфликта. Обзиром да се из табеле уочава да узорак није уједначен, односно да је број ученика са одличним и врло добрим успехом у узорку много већи у односу на ученике који имају добар и довољан успех, хипотеза се одбацује, $\chi^2(9, N=125) = 11.34$, $p = .23$ и констатује се да не постоји статистички значајна повезаност између ове две варијабле.

Табела бр.5: Социометријски статус и карактеристике конфликта

Карактеристике конфликта		Социометријски статус ученика	f	%	Σ	Σ %
Исход конфликта	+- и +-	беле звезде	5	21.7	13	27.1
		црне звезде	8	32		
	+/-/+	беле звезде	8	34.8	15	31.3
		црне звезде	7	28		
	-/-	беле звезде	2	34.8	11	22.9
		црне звезде	9	36		
	+/+	беле звезде	8	34.8	9	18.7
		црне звезде	1	4		
Трајање конфликта	5-15 мин.	беле звезде	20	87	31	64
		црне звезде	11	44		
	од пола сата до сат времена	беле звезде	3	13	11	23
		црне звезде	8	32		
	неколико сати/ дана	беле звезде	0	0	6	13
		црне звезде	6	24		
Укупно		беле звезде			23	100
		црне звезде			25	100

Карактеристике вршњачких конфликта у односу на социометријски статус ученика приказани су у Табели 5. Хи-квадрат тест и једнофакторска анализа варијансе су коришћени за испитивање релације између социометријског статуса ученика и карактеристика вршњачких конфликта. Релација између ове две варијабле је значајна, када су у питању учесталост улазака у конфликте, $F(1, 47) = 14.27$, $p = .01$, важност друге особе у конфликту, $F(1, 47) = 11.34$, $p = .02$, исход конфликта, $\chi^2(3, N=48) = 10.53$, $p < 0.05$ и трајање конфликта, $\chi^2(2, N=48) = 10.82$, $p < 0.01$. Резултати хи квадрат теста показују да се вршњачки конфликти ученика који имају позитиван социометријски статус чешће завршавају компромисом или су обе стране у конфликту постигле свој циљ, у односу на ученике који имају негативан социометријски статус, као и да конфликти ученика који имају негативан социометријски статус трају дуже у поређењу са конфликтима ученика који имају позитиван социометријски статус. Једнофакторском анализом варијансе за непоновљена мерења (ANOVA) је утврђено да ученици који имају негативан социометријски статус („црне звезде“), чешће улазе у вршњачке конфликте ($AC=2.84$, $CD=0.94$; Графикон 2), него ученици који имају позитиван социометријски статус („беле звезде“),

АС=1.91, СД=0.73; Графикон 2), као и да је ученицима који имају позитиван социометријски статус („беле звезде“, АС= 1.74, СД= 0.62; Графикон 3), важнија друга особа у сукобу, него ученицима који имају негативан социометријски статус („црне звезде“, АС= 2.48, СД= 0.87, Графикон 3). Остале карактеристике конфликта се нису показале као статистички значајне у односу на пол ученика.

Табела бр. 6: Разлози за позитиван избор и карактеристике конфликта

Карактеристике конфликта		Разлог за позитиван избор	f	%	Σ	Σ %
Учесталост конфликта за месец дана	без конфликта	Сарадљивост, емпатија	5	71.4	7	30.4
		Духовитост, самоувереност, спољашње карак.	2	12.5		
	са конфликтом	Сарадљивост, емпатија	2	28.6	16	69.6
		Духовитост, самоувереност, спољашње карак.	14	87.5		
Важност разлога конфликта	веома важан	Сарадљивост, емпатија	5	71.4	6	21.6
		Духовитост, самоувереност, спољашње карак.	1	6.2		
	мање важан	Сарадљивост, емпатија	2	28.6	17	73.9
		Духовитост, самоувереност, спољашње карак.	15	93.8		
Укупно		Сарадљивост, емпатија		7	100	
		Духовитост, самоувереност, спољашње карак.		16	100	

Карактеристике вршњачких конфликта у односу на разлог за позитиван социометријски избор приказан је у Табели 6. Хи-квадрат тест је коришћен за испитивање релације између разлога за позитиван социометријски избор ученика и карактеристика вршњачких конфликта. Резултати указују на значајност, када су

у питању учесталост улазака у конфликте, $\chi^2 (1, N=23) = 7.99$, $p < 0.01$ и важности разлога за улазак у конфликт, $\chi^2 (1, N=23) = 10.73$, $p < 0.01$. На основу добијаних резултата, може се уочити тенденција да ученици који су окарактерисани као емпатични и они који радо помажу другима ређе улазе у конфликте, као и да им је важнији разлог за улазак у конфликт, у односу на ученике који су окарактерисани као духовити, самоуверени и оних који су изабрани због пријатне спољашњости. Остале карактеристике konflikтата се нису показале као статистички значајне у односу на позитиван социометријски статус ученика.

Табела бр. 7: Разлози за негативан избор и карактеристике konflikтата

Карактеристике konflikтата		Разлог за негативан избор	f	%	Σ	Σ %
Учесталост konflikтата за месец дана	без konflikтата	Агресивност, некултура	2	14.3	11	44
		Повученост, дискриминација по националној основи	9	81.8		
	са konflikтом	Агресивност, некултура	12	85.7	14	56
		Повученост, дискриминација по националној основи	2	18.2		
Важност друге особе у конфликту	важна	Агресивност, некултура	2	14.3	13	52
		Повученост, дискриминација по националној основи	11	100		
	неважна	Агресивност, некултура	12	85.7	12	48
		Повученост, дискриминација по националној основи	0	0		
Укупно		Агресивност, некултура		14	100	
		Повученост, дискриминација по националној основи		11	100	

Карактеристике вршњачких конфликта у односу на разлог за негативан социометријски избор приказан је у Табели 7. Хи-квадрат тест је коришћен за испитивање релације између разлога за негативан социометријски избор ученика и карактеристика вршњачких конфликта. Резултати указују на значајност, када су у питању учесталост улазака у конфликте, $\chi^2(1, N=25) = 11.40, p < 0.01$ и важност друге особе у конфликту, $\chi^2(1, N=25) = 18.13, p < 0.01$. На основу добијаних резултата, може се уочити тенденција да ученици који су окарактерисани као агресивни и некултурног понашања, чешће улазе у вршњачке конфликте, у поређењу са оним ученицима који имају негативан социометријски статус, а описани су као повучени, несамопоздани и онима који су дискриминисани по националној основи. Налази такође сугеришу да је повученим ученицима и онима који имају негативан социометријски статус због своје националности важнија друга особа у конфликту, у односу на ученике који су окарактерисани као агресивни или некултурног понашања. Остале карактеристике конфликта се нису показале као статистички значајне у односу на разлоге за негативан социометријски статус ученика.

5. ДИСКУСИЈА

Налази истраживања указују да постоје статистички значајне везе у многим карактеристикама вршњачких конфликта ученика основношколског узраста. Млађи ученици се чешће сукобљавају са вршњацима и мање им је важна друга особа у конфликту. Када су у питању разлози за почетак конфликта, ученици различитог узраста се највише разликују када је у питању располагање ресурсима, па налази истраживања указују да се млађи ученици чешће сукобљавају овим поводом. Резултати такође показују да је млађим ученицима важнији разлог сукоба, што се може објаснити тиме да они некритички улазе у конфликте, имају нижи праг толеранције на фрустрацију него старији ученици, те имају субјективан осећај да је разлог због којег се сукобљавају значајан и теже контролишу своје емоције. Када је реч о стратегијама решавања конфликта, млађи ученици најчешће прибегавају надметању и компромису, док се старији ученици најчешће одлучују за заједничко решење и надметање. Када је у питању исход конфликта, компромис је издвојен као најчешће решење, без обзира на узраст ученика. Уочена је тенденција да се млађи ученици током конфликта осећају нешто непријатније, као и да конфликти старијих ученика трају нешто дуже. Када је реч о полним карактеристикама, најзначајнији разло-

зи за улазак у конфликт за дечаке су провокације, док је за девојчице то нарушавање односа. Показало се да је девојчицама важнија друга особа у конфликту, као и да су успешније, када је у питању исход конфликта, јер се њихови конфликти чешће завршавају тако што обе особе буду задовољне. Девојчице такође нешто непријатније доживљавају конфликти и њихови конфликти трају дуже, али се након конфликта осећају нешто пријатније, у односу на дечаке. Дечаци и девојчице се подједнако често сукобљавају, подједнако им је важан разлог сукоба и конфликти се брзо заборављају. Обзиром на велики број ученика са одличним и врло добрим успехом, у односу на ученике који имају добар и довољан школски успех, узорак није био уједначен по овом критеријуму, те се добијени подаци не могу уопштити, иако постоје одређене тенденције, које се наредним истраживањима могу испитати. Према социометријском статусу ученика, може се закључити да ученици који имају негативан социометријски статус чешће улазе у конфликти, мање су им важне друге особе у сукобу и њихови сукоби трају дуже у односу на ученике са позитивним социометријским статусом. Подједнако им је важан разлог за улазак у сукоб. Доминантан разлог за сукоб код „црних звезда“ су провокације, док су то код „белих звезда“ нарушавање односа и провокације. Када је реч о стратегијама решавања конфликта, обе групе често користе надметање и медијацију, док „беле звезде“ често користе и компромис. „Беле звезде“ такође имају тенденцију да се током конфликта осећају нешто непријатније. Важан податак овог истраживања је да већина ученика не перипира свој удео у настанку конфликта, те је само деветоро ученика из укупног узорка сматрало да су и сами иницирали конфликт, међу којима је већина ученика који су изабрани као „беле“ или „црне звезде“, што даље имплицира недостатак увида и прихватања сопствене одговорности у конфликтним ситуацијама, а то је један од важних васпитних задатака. Након конфликта, већина ученика се осећа неутрално или пријатно. Највећи број конфликта нема дугорочног утицаја на однос. Тема вршњачких конфликта је увек актуелна, а нарочито у периодима њихове ескалације, односно повећаног насиља у школама, због чега се још једном подвлачи огроман значај превенције, као и истицање позитивних страна конфликта, уколико се њима управља адекватно и проблемима приступа на асертиван начин. Чињеница да ефикасна комуникација и конструктивно управљање конфликтима представљају вештине које се уче, као и да су важне у свим аспектима и животним добрима, поставља пред нас задатак да будућим генерацијама пружимо потребне алате, као и сопствени позитиван пример, у циљу квалитетнијег живљења уопште.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић Душан, „Развојна психологија“, Дечје новине, Горњи Милановац, 1984.
- Lightfoot Cynthia, Cole Michael & Cole Sheila, „The Development of Children“, Worth publishers, N. Y., 2013.
- Нешић Благоје и Радомировић Војко, „Основе развојне психологије“, Универзитет у Крагујевцу, Јагодина, 2000.
- Петровић Данијела, „Специфичности вршњачких конфликта у адолесценцији“ Психологија. [online]. Vol. 42 (2), стр. 221- 238. Доступно на: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0048-5705/2009/0048-57050902221P.pdf>, приступљено 07. новембар 2016.
- Требјешанин Жарко, „Речник психологије“, Стубови културе, Београд, 2001.
- Џамоња Игњатовић Тамара и Јовановић Владан, „Алтернативно решавање спорова и преговарање“, у књизи: *Медијација: принципи, процес, примена* (приредила: Тамара Џамоња Игњатовић), Центар за примењену психологију, Београд, 2014.
- Џамоња Игњатовић, Тамара и Лободок Штулић, Ирена, „Вештине комуникације и решавање конфликта у медијацији“, у књизи *Медијација: принципи, процес, примена* (приредила Тамара Џамоња Игњатовић), Центар за примењену психологију, Београд, 2014.

**Marija Misljanov
Tamara Dzamonja Ignjatovic**

CHARACTERISTICS OF PEER CONFLICTS AT ELEMENTARY SCHOOL AGE

Resume

This research aimed to identify the characteristics of the peer conflict in primary school. The sample included two age groups (11 and 14 year old pupils) and comprised 125 participants: 72 participants of 11 years old children and 53 participants of 14 years old children. The method of the retrospection of the conflict contents, with one month retrospection interval, was used to research the perception of the conflict characteristics.

The results show that there are many differences in many aspects of peer conflicts according to the age, gender and social status. Younger pupils seem to have more conflicts about possessing stuff, such as cell-phones or computers, comparing to older pupils, and also seem to care more about cause of the conflict. On the other hand, older pupils care

more about other person involved in the conflict. The most important causes of conflicts are provoking and teasing, and the most frequent cause is disrespect of the rules. The most present resolution strategies in peer conflict for younger pupils are competition and compromise and for the older ones compromise and consolidated solution. Boys start most conflicts with provoking, teasing and inappropriate jokes, and girls with gossips. Girls seem to care more about other person who is involved in the conflict and feel more uncomfortable during conflict episode than the boys. Pupils that are not popular seem to have more conflict episodes, care less about the other person involved and those episodes last longer comparing to those who are popular. Also, popular pupils tend to feel more uncomfortable comparing to the unpopular ones. The main reason for causing conflicts for not popular pupils is provoking and for popular ones gossiping and provoking. Most pupils think they were involved in conflict. Conflicts with peers are mostly short time episodes and have no important influence on the future peer relations.

Keywords: interpersonal conflict, communication, effective communication, assertiveness, violence, middle childhood, adolescence

* Овај рад је примљен 27. августа 2018. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 15. новембра 2018. године.

Милан И. Миљевић*

Висока школа социјалног рада, Београд

Владимир Илић**

Висока школа социјалног рада, Београд

АНАЛИЗА САДРЖАЈА У СОЦИЈАЛНОЈ ДЕЛАТНОСТИ

Сажетак

Критичко пропитивање, анализирање, објашњавање и разумевање, као резултат умећа просуђивања, за које је потребно стручно знање и лична способност како би се могли изрицати ваљаћи вредносни судови о теоријама и емпирији социјалне делатности у конкретно-историјским условима, све више и више претпоставља употребу анализе садржаја, у научним и исто тако у стручним истраживањима и промишљањима. Анализу садржаја делања, општења и понашања човек врши од свог настанка. Њена два основна елемента су: значај светог, које је омеђено божанским духом, тајновитошћу, жељом за приближавање савршенству и значај идеологије која поред лажних и пристрасних ставова садржи и истините исказе о друштвеној стварности и уметности. Интерпретирање социјалне праксе као непосредне корисности (једна од линија прагматизма) или праксе као критерија истине (вулгарни марксизма) више је него једнострано. Наиме, овај појам обухвата различите видове људске делатности: радикалну трансформацију објективне ситуације, друштвену кооперацију, комуникацију, искуствено стваралаштво, вредносну делатност и мисаону делатност.

У овом раду се приспитују основне епистемиолошке и научно методолошке претпоставке анализе садржаја и указује на њен

* milan.miljevic@asp.edu.rs.

** vladimirilic74@gmail.com.

значај у истраживању социјалних процеса, који укључују и делатност социјалног рад(ник).

Кључне речи: научно истраживање, анализа садржаја, социјална делатност, нова социјална парадигма.

Истина ће вас ослободити.

Јеванђеље по Јовану

1. АНАЛИЗА САДРЖАЈА И НОВА НАУЧНА ПАРАДИГМА СОЦИЈАЛНЕ ДЕЛАТНОСТИ

Глобални изазови које човеку, као бићу праксе¹⁾, задају две велике силе, демографска експлозија и нова светска привреда, која се темељи на техничко-технолошкој и привредној револуцији (= информационо-комуникационој), као и њихови конкретизовани искази, односно савремени процеси и односи глобализације и регионализације, а посебно глобализма и регионализма, као идеологија, операционализовани преко и помоћу неокорпоративизма (Monstanta и других облика производње ГМО, отпочињање полит-економског рата за семена, ..., и фармакомафије) захтевају његову „целовиту, рационалну и критичку свест ... о свету у којем живи и основним циљевима своје делатности“⁽²⁾. Овај свет је умрежени свет – сви процеси и односи су глобални. Отуда противуречности природе и природа противуречности посткапитализма, постсоцијализма, либерализма и неолиберализма које се конкретизују као светски процеси и односи економске кризе захтевају хуманистичко критичко пропитивање теоријских парадигми на којима су засновани, посебно шта о савременим појавама, процесима и односима зборе теорије о друштву, теорије о социјалној делатности, односно наука за коју Хајдегер у „Уводу у метафизику“ каже да је данас у „свим својим гранама технички, практички посао добијања и преношења информација“⁽³⁾. Отуда питање, које је у основи свих савремених социјалних питања, јесте организација информација и анализа њиховог садржаја.

Тиме се задаје потреба за критиком отуђене социјалне

1) Михаило Марковић, *Филозофски основи науке – изабрана дела П1*, предговор Слободана Жуњића, Бигз, Београд, 1994, стр. 331-333.

2) Она је: целовита јер превладава стручна, национална, класна и епохална ограничења; рационална у том смислу што успоставља универзално ваљан поредак који претендује на истину, и критичка је зато што не прихвата здраво за готово успостављене облике бивствовања, него их радикално доводи у питање указујући на њихова суштинска ограничења, Михаило Марковић, *Хуманизам и дијалектика*, Просвета, Београд, 1967, стр.11.

3) Martin Hajdeger, *Увод у метафизику*, Вук Караџић, Београд, 1976, стр. 176.

делатности (традиционалног и бирократизованог социјалног рада) са становишта истинског људског живота, чиме се темељи акцијски или интегрални социјални рад, и за критиком постојећег социјалног живота и његових модела (на локалном, националном, регионалном и глобалном плану) са становишта праксе која у себи носи битне хумане социјалне аспекте и димензије, односно са становишта целине човекових истинских потреба чије задовољавање води остваривању и развоју.

Само тиме је могућ искорак из физичког преживљавања, голог физичког опстанка човека, на шта се своди баштињени социјални рад – традиционални и бирократизовани, у задовољавање свих или скоро свих људских потреба у чијој су сктруктури основне људске способности; предмети и људске индивидуе у нашој природној и људској околини. Трећа промењлива у структури људских потреба, која посредује између ове две наведене, јесте техника, а посебно информационо-комуникациона технологија. Отуда потреба да радикални и интегративни, односно акцијски, општи и специјализовани социјални рад критички расветљавају оно што је актуелно и потенцијално у структури људског бивствовања - потенцијалне и остварене способности, истинске и вештачке потребе. Суштинска претпоставка за исто је нова теоријско-методолошка парадигма.

Нова научна парадигма (визија радикалне социјалне алтернативе) у основи садржи комбинацију критичке демистификације постојећег и антиципацију нових социјалних могућности. Она захтева редефинисање и радикално ново поимање социјалне праксе, посебно социјалне делатности у тој пракси - мултидисциплинарни тимски рад, социјално предузетништво, социјални маркетинг. То је могуће применом дијалектичког метода истраживања, дијалектичког мишљења у социјалном делању. Једино овај теоријско-методолошки правац омогућава да се истраживање не своди само на дескрипцију и тумачење владајућег поретка, већ да се истражују нове форме и садржаји социјалног и индивидуалног живота – излаз из традиционалних форми и бирократизованих организација. Захваљујући дијалектичком истраживању, мишљењу и делању нове могућности социјалног живота постају видљиве тек из новог духовног хоризонта. Наиме, ова парадигма не представља и није само инструмент за пасивно посматрање већ је активан фактор обликовања новог света – истраживања нових социјалних могућности, нове социјалне потенцијалности која се исказује кроз мултидимензионални (плуралистички) карактер универзума чије темељно обележје јесте неуниформност.

Према томе, дијалектика није само метода сазнавања већ и метода произвођења разумне и хумане стварности. У њеној основи налазе се резултати научних истраживања и на њима заснован стручни рад. У том смислу основно питање на које дијалектика одговара јесте: Како превазићи свет свакидашњице, познати, дати свет, који је фиксиран, постварен, који се прима без рефлексije и критике, у коме су људски односи фетишизовани а пракса сведена на апстрактни рад и пуко опскрбљивање? И, ако се то превазилажење мора посредовати мишљу, како постићи да мисао буде истинска духовна репродукција и продукција стварности, да се одржи на висини конкретног тоталитета, а да се не задовољи апстрактним, фиктивним тоталитетом и не заврши у заборау истинског предметног стваралаштва, или у апсурду, или у отуђеном превазилажењу отуђења само у мислима?

Казано у облику синтетичког закључка: „Дијалектици је стало до 'саме ствари'. Али 'сама ствар' није обична ствар, па чак ни ствар уопште. 'Сама ствар' којом се бави филозофија, јесте човек и његов положај у свемиру, или, што другим речима исказује исто: тоталитет света, који човек открива у историји, и човек који егзистира у тоталитету света⁴⁾“ Тим и таквим човеком се бави и социјална делатност у чијој основи су садржани и истовремено операционализовани резултати мултидисциплинарних научних истраживања.

2. АНАЛИЗА САДРЖАЈА У ПРОЦЕСУ ИСТРАЖИВАЊА СОЦИЈАЛНЕ ДЕЛАТНОСТИ

Према методолошким налазима и сугестијама општи поступак научног истраживања у свим наукама је истоветан и карактерише га: одређеност предмета сазнања која је довољна да се оно разликује од свих других предмета сазнања; научно сазнање је сазнање које се стиче верификованим процедурама; оно је систематско и систематизовано; оно је претежно усмерено и планско; научно сазнање је проверено и подложно сталној провери – поузданије од других; оно је критичко и развојно, и стиче се научним истраживањима.

Научно истраживање је “сложен и организован, систематски, сврсисходан процес стицања научног сазнања о строго дефинисаном предмету истраживања верификованом важећом научном процедуром, односно одговорном применом научних метода.

4) Карел Косик, *Дијалектика конкретног*, Просвета, Београд, 1968, стр. 251.

Истраживање је сложена целина – систем мисано-физичких, стваралачких, рутинских и оперативно-техничких, интелектуалних и мануелних процеса и радњи. Оно је истовремено истински најопштији начин истинитог научног сазнавања друштвене праксе и свих облика реалности и сама друштвена реалност и пракса.⁷⁵⁾

Поступак научног истраживања: полази од логичких начела и принципа, који једнако важе за све науке, и врши се по утврђеним фазама (радњама), које су заједничке за све науке. А, према савременим теоријско-емпиријским и/или квалитативно-квантитативним резултатима истраживања, поукама и порукама, анализа садржаја је изузетно значајна и више него актуелна специфична самостална оперативна метода истраживања у социјалној делатности која има и своју специфичну логику односа према хипотезама пројекта истраживања, па се све више јавља као самостална метода истраживања са специфичним нормама и поступцима закључивања или заједно са другим методама. Шта то значи? То значи, да је анализа садржаја “самостална метода по следећим компонентама и својствима:

1. Логичка основа методе је јасно дефинисана. Она је заснована на логичким правилима дефинисања, суђења и закључивања и одредбама закона истинитог сазнања. Може да поднесе и све логичке системе;
2. Епистемолошки део је довољно развијен тако да су евидентна два подсистема научног сазнања: о предмету науке у оквиру које се примењује као метода и о методу као посебном предмету, као и о релацијама са методологијом и предметном науком;
3. Методско-технички део је постулиран и налази се у развоју. Позната су два вида ове методе: квантитативна и квалитативна анализа (садржаја) докумената, а евидентни су и поступци и инструменти прикупљања и обраде података укључујући и рачунске.

По свим одликама је самостална, оперативна метода која се може наћи у истраживањима у разним улогама, те се тако користи :

- у истраживању постојећег научног фонда пре израде пројекта истраживања у којем се користи више разних метода;
- као једна од метода прикупљања података у таквом истраживању;

5) Славомир, Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 59.

- као метода обраде података у испитивању;
- као самостална метода прикупљања и обраде података и формирања научног сазнања, а неретко и као једино могућа метода научног сазнања одређених метода истраживања.

Извори њених података су строго дефинисани и могу се идентификовати као реалитети. Она је емпиријско-теоријска метода, али специфична по карактеристикама опажања у емпиријским истраживањима.

Предмети истраживања овом методом могу се одредити као општи, посебни и појединачни. Општи предмети истраживања су предмети наука, науке, методе и методологије укључујући и изворе. Међутим, сви ови предмети истражују се посредством исказа садржаних у разним документима социјалне делатности, у разним облицима, разног садржаја и обима, разне структуре и систематизације. Основна својства исказа су његова смисленост и значење, целовитост и одређеност временом, простором, садржајем и формом⁷⁶⁾.

Из овог произлази да је метода анализе садржаја део научних истраживања по критеријуму: 1) општих – обухватају целину појаве, процеса, односа и целину простора и времена у којима се одигравају; посебних - захватају само један сегмент појава, процеса и односа и само на једном сегменту простора и времену; појединачних – обухватају само једну компоненту појаве, процеса, односа у строго одређеној јединици времена и простора; 2) својстава предмета: емпиријска – она која се баве сазнавањем друштвене стварности на основу искуствених, чулних података; теоријских – заснивају се на мишљењу о већ постојећим научним сазнањима исказаним на неки начин – у неком облику. Међутим, пошто нема чисто емпиријских и чисто теоријских истраживања (због повезаности и међузависности теорије и праксе) оправдано је зборити о: претежно теоријским (теоријско-емпиријска); претежно емпиријским (емпиријско-теоријска); комплексна - уједначено учешће теоријског и емпиријског; 3) масовности појава, процеса, односа у: истраживањима чији су предмет масовне појаве, процеси, односи, и масовна истраживања; 4) времена обухвата једне појаве (једног процеса, једног односа): лонгитудиналним – обухватају више временских интервала једне појаве, процеса, односа; трансверзалним – баве се пресеком појава (процеса, односа) у једном временском одсечку, и панел истраживањима која се баве или слојевима или

6) Славомир, Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 547.

истим питањима у разним временским интервалима истог предмета истраживања на истим или сличним узорцима; 5) припадности науци, односно научним дисциплинама: мултидисциплинарним – предмет истраживања спада у више дисциплина које припадају двема или већем броју наука; интердисциплинарна – предмет истраживања спада у више дисциплина једне науке; интрадисциплинарним – предмет истраживања припада једној дисциплини једне науке; 6) актуелности предмета: реконструктивним – предмет истраживања чине прошли догађаји; актуелним – предмет истраживања је савремена појава (процес, однос) која је део савременог текућег живота; пројективним – предмет истраживања су даља или ближа будућност. Реч је о прогностичким истраживањима, и комбинованим – чији је предмет истраживања истовремено прошлост, садашњост и будућност; 7) односу субјекта и објекта према предмету истраживања: ентроспективним – јасно се разликује објект – предмет истраживања и субјект – истраживач који истражује одређени предмет истраживања, интроспективним – субјект и објект истраживања су интегрисани, тј. субјект истраживања је истовремено и сопствени предмет истраживања јер истражује самог себе; 8) научним циљевима: оријентационим – да својим резултатима оријентишу, усмере истраживања како у постављању пројекта тако и у реализацији истраживања; дескриптивним – да опишу један процес, појаву, однос; класификаторским – да изврше класификацију или типологизацију предмета истраживања, да утврде битна обележја предмета истраживања и на основу њих његово место у одређеном поретку; иноваторско-хеуристичка – усмерена на откривање непознатих, неоткривених чинилаца, својстава и односа предмета истраживања или момената и етапа његових промена и облика испољавања; експликативним – научно објашњење појаве (процеса, односа): узрочно-последични односи, правилности, закони и тд., и прогностичким – научно предвиђање кретања и развоја појава, процеса и односа у ближој или даљој будућности; 9) сврси: хеуристичким – усмерена на стицање потпуно нових сазнања о додат непознатим димензијама, формама, структурама, својствима и односима предмета истраживања, и верификаторним – усмерена на проверу постојећег научног сазнања; 10) истраживања у развоју науке или улози научног истраживања у науци: фундаменталним истраживањима – усмерена на основна, битна научна сазнања која се тичу развоја науке и, у првом реду научне теорије; примењеним истраживањима – настоје да научна сазнања научне теорије односно обједињено и систематизовано сазнање фундаменталних истраживања обраде тако да утврде могућности њихове практичне при-

мене; развојним истраживањима – даље развијају и усавршавају практична решења примењених истраживања, и акционим истраживањима – решавање конкретног актуелног проблема на основу изграђених научних сазнања; 11) сложености: у обухвату материје - генералним, и детаљистичким; броју метода примењених у сакупљању података: полиметодским, и монометодски; сложености пројекта истраживања: једноставна – са само једним јединственим пројектом, са једним сложеним пројектом и више потпројеката, са генералним пројектом у оквиру кога постоји више посебних пројеката и, у оквиру њих, потпројеката; компаративним истраживања и панел истраживањима – обухватају више слојева и могу више пута да се понове у разним временима, на истом или истоветном узорку истраживања истог предмета и применом истих метода; трајања истраживања: блиц истраживањима; краткорочним – трају до три месеца; средњорочним – трају од шест месеци до годину дана; дугорочним – трају дуже од једне године, и перманентним – вишеструком поновљању истраживања истог предмета (најчешће глобалног) па су по томе веома слична панел односно лонгитудиналним истраживањима, као и у: тематској анализи, методологији утемељене теорије, феноменолошким методама, дискурзивној психологији, наративној психологији, анализи дискурса, метода примени визуелних.

Из свега наведеног произлази да је анализа садржаја незаменљив, продоран и поуздан оперативни метод сакупљања података о прошлим, садашњим и будућим социјалним појавама, о територијално и временски блиским, али и веома удаљеним социјалним појавама, процесима и односима.⁷⁾ Међутим, ваља имати у виду упозорење Станислава Фајгеља да су “јединице посматрања ... код анализе садржаја сасвим специфичне. То нису људи, него људски производи, и то такви производи који су носачи информација, односно носачи симбола (још конкретније, јединице посматрања се у анализи садржаја називају јединицама анализе; ...). За веома велики број људских производа се може рећи да носе информације о људима и о људском понашању, односно да служе преношењу таквих информација од произвођача ка потрошачу. Као друго, прикупљање података у анализи садржаја је потпуно без интерференције са посматраном појавом (енг. унобтрусиве). Могу се анализирати старе књиге и архиве, могу се снимати политички говори са радија или телевизије, или преписи интервјуа обављених много раније. Анализи садржаја се дакле, може обављати на секундарним подацима, онима које није прикупио истраживач – архивама,

7) Aleksandar Halmi, *Metodologija istraživanja u socijalnom radu – kvalitativni i kvantitativni pristup*, “Alinea”; Zagreb, 2001, str. 111.

зборницима, каталозима и сл. Као треће, сама анализа добјених резултата, нпр. тумачење фреквенција, појављивања речи, квалитативна анализа контекста у којима се речи јављају, тумачење резултата мултиваријатне анализе и др. специфична је за циљеве анализе садржаја⁸⁾.

То значи да непосредни предмет истраживања применом анализе садржаја може бити сваки чинилац, део или целовита социјална појава, њено квантитативно или квалитативно својство, итд. ако је на било који начин забележено. У том смислу се анализа садржаја појављује у садејству са другим методама:

- методом посматрања - која је један од најраспрострањенијих и најстаријих метода за стицање чињеница - чини језгро суштине начина добијања искуства те и свих његових разноврсних врсти - оно је општи начин контакта, комуникације са спољним светом, односно упућује на манифестоване, изражене облике тога света, те данас од свих процедура за прикупљање чињеница има једну од најизграђенијих структура – било оно непосредно (директно) или посредно (индиректно), са учествовањем или без учествовања, појединачно или масовно, једнократно или етапно;
- методом експеримента: чистим или правим експериментом и квази експериментом, лабораторијском или социометријском, односно експерименту у природним условима, природном експерименту или накнадном експерименту;
- методом исориографије: историографији спољне критике или исориографији унутрашње критике као проста историографска синтеза или коплексна (сложена) историографска синтеза на основу анализе писаних извора, усмених извора и осталих извора;
- компаративне методе: компарације у оквиру појединог друштва, у оквиру различитих друштава истог типа и у оквиру човечанства као целине која се могу тицати истих и разноврсних врста појава као што су: социјалне, економске, психолошке, правне, политичке, културне, ...;
- методом интервјуа (усменог научног разговора) и методом анкете (писаног упитника) у: слободним или за-

8) Станислав Фајгел, *Методе истраживања понашања*, Центар за примењену психологију, Београд, 2007, стр. 380.

твореним, организованим или неогранизованим, објективним или субјективним, малог или великог обима, једнодимензионалним или продубљеним, једновременим или поновљеним, благим, неутралним или строгим, личним или групним;

- статистичком методом: у утврђивању средње вредности или одступања од средње вредности, у указивању на односе међу друштвеним појавама, на квантитативна својства, као што су коефицијенти корелације и квалитативна својства као што је коефицијент контигенције, као и о временској динамици појава: на тренд, и/или варијације и/или коваријације;
- методом студије случаја - на оне које се односе на формалне установе - организације (званичне) и неформалне установе - организације (незваничне), на спонтано настале и намерно постављене у сврхе научног пропитивања; те на испитивање појединачног случаја („сингле цасе студу”) или испитивање вишеструког случаја („мултипле цасе студу”);
- методом личних докумената (биографским методом, “животном историјом”): методом животне историје заснован на официјелним документима и/или методом животне приче утемељене на сопственим записима испитаника, методом личних докумената који се тиче општег живота испитаника и/или метод личних докумената који се односи само на поједине његове животне аспекте и проблем и методом личних докумената који се стварају независно од ових потреба;
- етнометодолошким методом: на ограничену и неограничену врсту етнометодологије и на етнометодологију непосредног и посредног утицаја;
- социометријским методом: у социометријској преференцији и/или социометријској кон-фигурацији, као и у тзв. „психодрамама“ и „социодрамама“;
- методом пројекције: у поступку самопројектовања и/или пројектовања другог кроз себе, као и методом субјективне пројекције и/или друштвено условљене – субјективно-објективне, те метода друштвено условљене пројекције;
- методом унакрсних култура: - са методом ограниченог типа и/или методом ширих захтева, као и са методом

која узима само поједине културе и методом која узима људску културу у целини;

- методом интроспекције: оне које су засноване на обележју непосредног искуства и посредног или критичког искуства, као и интроспекцију доживљаја и интроспекцију црта личности;
- методом акционог истраживања: у методу ограниченог и методу неограниченог сазнања, као и у начину једностране примене у понашањима испитаника и методом многостране примене њихових целокупних односа.

3. ОПШТИ ПОСТУПАК ИЗВОЂЕЊА АНАЛИЗЕ САДРЖАЈА

У методолошкој литератури постоје разлике у одређивању, општег поступка, корака, односно фаза основног тока анализе садржаја. Посебну истраживачку пажњу завређују наши методолози Фајгел, Милосављевић и Радосављевић. Наиме, према налазима Станислава Фајгела, основни кораци у анализи садржаја су: 1) Дефинисање проблема; 2) Дефинисање популације порука и узорка јединица анализе; 3) Дефинисање јединице анализе; 4) Спецификација категорија; 5) Генерисање пробне кодне схеме; 6) Прочишћавање кодне схеме; 7) Коначна класификација текста; 8) Реевалуација поузданости и ваљаности и 9) Анализирање података⁹⁾

Треба рећи да су дескриптивни подаци, тачније фреквенције, основа су за све накнадне анализе. Ако је анализа садржавала фактор времена, односно ако је била лонгитудинална, онда се може примијенити анализа трендова или временске серије. Може се радити регресиона анализа, гдје је зависна варијабла нека варијабла као што је тираж новина, или факторска анализа различитих категорија, тестирање хипотеза (нпр. разлика група емитера, или група пријемника поруке), кластер анализа, мултидимензионално скалирање итд. За анализу трендова се може користити и вишеструка регресија са корекцијом за аутокорељацију. Тестирање хипотеза се може вршити са свим расположивим алаткама - хи-квадрат тестом, т-тестом, дискриминационом анализом, анализом варијансе све до модела структуралних једначина. Могу се тестирати разлике у садржају између различитих група, или између претеста и посттес-

9) Станислав Фајгел, *Методе истраживања понашања*, Центар за примењену психологију, Београд, 2007, стр. 382.

та након неког експеримента.¹⁰⁾ Милосављевић и Радосављевић, на основу теоријско-емпиријских истраживања, одређују да основни ток анализе докумената тече по фазама, од којих се најчешће помињу:

1. изучавање одговарајуће литературе;
2. формулација предмета и хипотеза;
3. утврђивање димензија и праваца истраживања и дефинисање истраживачког поља;
4. избор докумената;
5. конструкција основног скупа и узорка докумената;
6. припремање материјала за обраду;
7. припремање јединица анализе;
8. елаборација индикатора;
9. утврђивање правила пресека, категоризације и кодирања;
10. тестирање припремљених техника;
11. експлоатација материјала¹¹⁾.

Оно што је битно јесте “да се проблеми од 1 до 10 решавају у току концептуализације и пројектовања истраживања, а да тачку 11 треба раздвојити на бар три тачке:

- а) поступак прикупљања података из докумената;
- б) методи сређивања, обраде и анализе података, и
- ц) доказивање хипотеза и закључивање.

Наиме, уз пуно уважавање специфичности ове методе, истраживачко искуство и методолошка литература упућују ауторе на становиште да је процес истраживања у основи стабилне структуре¹²⁾.

У методолошкој литератури, према истим ауторима, ”је уобичајено да се говори о три типа анализе садржаја: о класичној анализи садржаја, о квалитативној и о квантитативној анализи садржаја докумената. Помињу се, такође «спољашња» и «унутрашња» анализа докумената, као и валентна анализа, статистичка, динамичка, контингентна, фреквентна, нефреквентна, униваријантна, мултиваријантна итд.”¹³⁾

10) Станислав Фајгел, Бора Кузмановић, Борислав Ђукановић, *Приручник за социјална истраживања*, ЦИД, Подгорица, 2004, 212-218.

11) Славомир, Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 554.

12) Исто, стр. 555.

13) Исто, стр. 557.

Из теоријско-емпиријских истраживања социјалне делатности произлази да применом критеријума карактеристика инструмената, можемо констатовати постојање две основне технике сакупљања података анализом докумената: прво, квалитативна или «нефреквенцијска» и квантитативна, «фреквенцијска» или «статистичка».¹⁴⁾

Квалитативна анализа садржаја се не може сматрати само претходном и помоћном у односу на квантитативну. Напротив, квалитативна анализа је једина у истраживању појединих докумената, а у теоријским истраживањима она је незаменљива. Без ње нема ни ваљаних истраживања контекстуалних исказа и значења. Погрешно је мислити да се квалитативна анализа не бави никаквим мерењем. Напротив, она се служи интуитивним мерењем (оцењивањем), користи номиналну скалу.¹⁵⁾ Савремена квалитативна анализа не заснива се само на утиску и све више се оријентише на тзв. тематску анализу која подразумева одређену кодификацију (дефинисање и класификовање тема) и одговарајуће евидентирање. „У целини гледано, нарочито са развојем информационе технологије, рачунара и њихових поступака, као и коришћења статистичких поступака и непараметарским обрадама, евидентне су тенденције смањивања разлика између квалитативне и квантитативне методе анализа (садржаја) докумената. Томе знатно доприноси и савремено становиште да су истраживање и квантификација само објективно датог садржаја недовољни, јер је истинит садржај често у контексту”¹⁶⁾ Изложена својства квалитативне и квантитативне анализе докумената социјалне делатности дозвољавају нам да говоримо о две различите технике метода анализе садржаја докумената – о директној и индиректној анализа. А ови појмови могу имати по два значења.

Поставља се питање: који су почетни кораци у извођењу анализе садржаја? Према резултатима теоријско-емпиријских истраживања то је избор проблема, а тада је неопходно водити рачуна о: наслову теме, избору информација о проблему, да ли се проблем може истраживати, припадност науци/наукама, заинтересованости друштва и његових органа за истраживање проблема, да ли је избрани проблем раније обрађиван, да ли предмет дозвољава оригиналност у истраживању, да ли постоје предрасуде према проблем

14) Владимир Илић, *Посматрање и анализа садржаја*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2016, стр. 48.

15) Карл Viliг, *Kvalitativna istraživanja u psihologiji*, Clio, Beograd, 2016, стр. 187.

16) Славомир, Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 552.

који се истражује. Избор докумената, односно података за спровођење анализе садржаја (узорак) прдржавајући се: правила исцрпности, репрезентативности, хомогености, и правила значајности.

Главна процедура анализе садржаја организује се процесима категоризација¹⁷⁾. Наиме, категоризација је једна од операција класификације. Суштина категорија је да се целина неког материјала рашчлани на саставне елементе у логичке групе и подгрупе према сличности (аналогији) на основу претходно одређених и дефинисаних категорија за категоризацију. Категорије су рубрике или класе које се састоје из групе елемената (јединице за регистровање у случају анализе садржаја) сачињене на основу изворног састава, тен а основу довољног разлога да се вежу у поједине заједничке групе. Критериј категоризације може бити семантички, синтактичке теме, лексичке, изражајне. Карактеристике добрих категорија у погледу квалитета морају задовољити следеће захтеве: узајамна искљученост, хомогеност, значајност, објективност и верност, способност стваралаштва.

Кодекс категорија је битан услов коришћења метода анализе докумената као научног начина сакупљања података. Он се непосредно изводи из индикатора чији избор детерминише и избор категорија, степен њихове разраде, њихов међусобни однос и њихову еластичност.” Из истраживачких искустава произлази да може се говорити о: планираном кодексу и о примењеном кодексу појмова и шифара. Израда кодекса спада у најсложеније, најодговорније и најтеже послове у примени метода анализе докумената. Он је систем строго дефинисаних основних категорија и поткатегија у њиховом основном, најшире важећем значењу и значењу које им се придаје односно прихвата у датом истраживању. Истовремено кодекс је инструмент претварања вербалних исказа који прелазе у податке, у нумеричке дате.

Основни проблеми и тешкоће у изради кодекса су у схватању његове структуре и улоге у истраживању и у карактеристикама језика. Кодекс се првенствено дефинише као систем категорија и шифара, и везује се првенствено за квантитативну анализу (садржаја) докумената. Категорије се схватају као битне основне речи којима се исказују одређени друштвени реалитети, а шифре нумерама - цифрама (нумеричким знацима) којима се категорије означавају. Разлог означавања је, по општем схватању олакшавање евидентирања и манипулације подацима и омогућавање примене статистичких поступака у третману података.

17) Žan-Franosa Rišar, *Tačno u podne*, Clio, Beograd, 2008, стр. 67.

Примена кодекса подразумева да су претходно утврђене јединице анализе. То може да буде цео документ, пасус, реченица, реч, знак, или посебно дефинисана целина као што су чланак, став, говор итд...

Постојањем два основна облика (технике) анализе (садржаја) докумената оправдано је становиште Живана Танића о потреби разликовања јединица анализе садржаја као делова садржаја (на граматичкој и неграматичкој основи) и по начину употребе (јединице класификације, обележавања, пребројавања, текста и контекста). А, с обзиром на схватање «манифестованог исказа» односно «реченог» и оног «што се хтело да каже», као и на разлике у гледањима на «директну» и «индиректну» анализу.

Кодекс се састоји од категорија, поткатегија и шифара које служе за обележавање јединица садржаја, односно јединица анализе. Могуће је формирати три типа кодекса: статичан, сукцесиван и континуиран - динамичан. А кодекс се формира од две основне врсте категорија: од категорија оног што је речено - категорија садржаја; од категорија како је речено - категорија форме.

Треба нагласити да се ове две врсте категорија и када су у кодексу одвојено дате, користе заједно. Категорије форме се јављају и као информације о контексту у коме је исказ дат, те су ванредно значајне за утврђивање «онога што је хтео да каже».

“Категорије садржаја (шта је речено) су:

- Категорије материје (супстанције) - категорије и појмови који су употребљени у саопштавању предмета којим се садржај бави (који има карактеристике предмета у реченици);
- Категорије усмерености - оног што је речено - тј. категорије основног односа према предмету (квалификације предмета као позитивног - негативног, односа према предмету као: одобравање - неодобравање; склоно - несклоно; оптимистичко - песимистичко; итд.);
- Категорије стандарда или општих мерила - које се користе као основни критеријуми класификације или процене усмерености садржаја (нпр., одговорност, демократичност, аутократичност, бирократизам итд.);
- Категорија вреднога - категорије циљева и жеља, најуже повезане за категорије стандарда. Може се рећи да су то категорије којима се кроз циљеве субјекта изражавају његове друштвене особине и оријентационе вредности

као што су љубав (човекољубив, хуман) херојство, слава, успех, самопожртвовање, ауторитет итд. Ове категорије се, по правилу, односе на крајње циљеве, жеље, намере и сл.;

- Категорије метода или средстава које се баве начином на који се жели да се постигне одређени резултат деловања;
- Категорије основних црта - карактеристика субјекта који су третирани у поруци.
- Категорије актера - носилаца радњи у поруци, које се односе на учеснике у процесу третираном у поруци, на њихове улоге, функције и места у процесу.
- Категорије ауторитета - које се односе на оне субјекте или чиниоце на које се аутор исказа позива као на ауторитет с циљем појачавања вредности својих ставова или извора информација.
- Категорије порекла - које се односе на порекло информација - средину из које је она потекла.
- Категорије циља - које се односе на адресата коме је порука упућена.

Овде приказане категорије садржаја су несумњиво значајан допринос формализацији (стандардизацији) метода анализе докумената. Такође, оне су могућ општи основ израде кодекса, јер дефинишу захтеве према садржају кодекса. Управо стога неопходно је посветити им дужну пажњу у примени, разради и тумачењу.

Анализа могућих категорија кодекса указује на следеће проблеме:

- на неопходност разликовања категорија које служе за квалификовање од категорија за констатовање (за утврђивање чињенице постојања - присуства или непостојања - одсуства) одређених чинилаца:
 1. документа као таквог;
 2. процеса односно појаве као такве;
- на неопходност разликовања делова, односно слојева докумената чијим истраживањем сазнајемо о:
 - учесницима процеса и процесу;
 - творцу (аутору) садржаја и облика основне поруке;
 - интерпретатору - емитенту једне основне поруке и његовој интерпретацији те поруке;

- примаоцима поруке и интерпретацији, и садржини и форми у коју они уобличавају поруку и интерпретацију.
- На основу казаног произлази да кодекс треба да садржи:
 - дефиниције основних категорија садржаја оног што је речено, оног што је садржано у документу о предмету нашег истраживања као став, суд - (чињенички и вредности), и аргументација у напред побројене четири ситуације или четири слоја садржаја документа, и
 - критеријуме и мерила за вредновање категорија у документу.
- Категорије «како је нешто речено» (категирије форме) нису мање значајне од категорија садржаја. Оне понекад изражавају право значење исказа. Значајне су само у функцији исказивања садржаја. Берелсон их дели на:
 - Категорије облика саопштавања и начина саопштавања, које се баве само најопштијим облицима;
 - Категорије облика изјава и судова (чињенички, преференцијални и идентификациони, који се међу собом могу даље делити по критеријумима времена, извесности итд.);
 - Категорије интензитета, које се односе на снагу исказа (емоционалност, ангажованост итд.);
 - Категорије трикова, које се односе на употребљене конструкције, симболе, фигуре и сл. у исказу.

Развијање ових категорија, које се односе на садржај у целини имају различите облике манифестација у стварности и веома велики значај за разумевања праве суштине појаве. Њихово формално издвајање и није неопходно. Исправније је, изгледа, сврстати их, ако се примењује напред наведени пример класификације категорија садржаја у пети сегмент: «методи и средства остваривања активности и циљева (по облику и суштини)».

У целини посматрано, рад на категоријалном систему - кодексу за потребе примене метода анализе докумената нужно је критички развијати истовремено и на основу како категоријалног апарата науке тако и категоријалног апарата сваког конкретног истраживања¹⁸⁾.

18) Славомир, Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 560-563.

Образац за анализу докумената (аналитички образац, евиденциони лист, итд.) је наредни озбиљан и тежак задатак, тежи када је реч о квантитативној техници. Он је, по садржају сличан кодексу - мора садржати податке о аутору, документу и исказу сагласно са садржајем кодекса. Могуће је формирати појединачни и скупни образац.

Непосредан рад на анализи садржаја, као што је речено, има све фазе као и свако друго истраживање. Његова специфичност јесте наизраженија у фази сакупљања података која подразумева: остваривање увида у документ и констатовање присуства - одсуства података; идентификацију и класификовање података; селекцију и обележавање релевантних података; уношење података у образац.

4. ЗАКЉУЧАК

Анализа садржаја је важан, или боље казано, неопходан истраживачки метод за свако комплексније проучавање социјалних појава, процеса и односа. Међутим, зарад научне истине, ваља указати: да би овај метод по свом карактеру и садржају био научно валидан мора се у операционализацији увек настојати (и остварити) да се разни токови симболичког општења третирају као саставни, боље казано органски, део друштвених, односно социјалних делатности, процеса и односа. Само на тај начин анализа садржаја, без обзира да ли је реч о посредној и/или непосредној, односно анализи манифестног и/или латентног садржаја може бити поуздано и научно плодотворно средство за истраживање социјалних појава, процеса и односа.

Посебна његова снага је везана за писмене поруке које су трајнијег карактера и за савремено друштво чија суштина лежи у уређеној и контролисаној комуникацији. А, да ли је могуће из свега искључити невербално комуницирање – неми дискурс? Одговор савремене социјалне мисли је не. Наиме, на основу резултата анализе садржаја сазнаје се организација информација (примена новостеченог знања на постојеће), комуникација (суштина разговора, дијалога, културе опхођења, ...) вредност и актуелност трансмисије социјалне детерминисаности, односно повезаности наше прошлости, садашњости и најављене будућности). Према томе, он је незаменљив метод добијања података о друштву, социјалним појавама, процесима и односима у којем је проширена масовна свест и она се формира путем средстава и садржаја општења.

На крају, на основу метода анализе садржаја назначују се шири друштвени услови људске комуникације, информација и трансмисије - откривају се као целине друштвених структура што нуди тачнија и истинитија закључивања о социјалном животу уопште. Отуда њена актуелност и за научни и за стручни рад у социјалној делатности.

ЛИТЕРАТУРА

- Фајгел Станислав, *Методе истраживања понашања*, Центар за примењену психологију, Београд, 2007.
- Станислав Фајгел, Бора Кузмановић, Борислав Ђукановић, *Приручник за социјална истраживања*, ЦИД, Подгорица, 2004.
- Халми Александар, *Методологија истраживања у социјалном раду – квалитативни и квантитативни приступ*, Алинеа; Загреб, 2001.
- Илић Владимир, *Посматрање и анализа садржаја*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2016.
- Косик Карел, *Дијалектика конкретног*, Просвета, Београд, 1968.
- Марковић Михаило, *Филозофски основи науке – изабрана дела Т1*, предговор Слободана Жуњића, Бигз, Београд, 1994.
- Марковић Михаило, *Хуманизам и дијалектика*, Просвета, Београд, 1967.
- Милосављевић Славомир, Радосављевић Иван, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000.
- Ришар Жан-Франоса, *Тачно у подне*, Слио, Београд, 2008.
- Вилиг Карл, *Квалитативна истраживања у психологији*, Слио, Београд, 2016.

Milan I. Miljevic
Vladimir Ilic

CONTENT ANALYSIS IN SOCIAL ACTIVITY

Resume

Critical questioning, analysis, explanation and understanding, as a result of assessment requiring expertise and personal ability in order to expound valid value judgments on theories and practices of social activity in historical conditions, increasingly assumes the use of content analysis in both scientific and professional research and contemplation as to gain valid understanding of the truth of their relationship. A man has been analyzing the content of work, communication and behavior since their creation. Such analysis is particularly important and relevant

to the conception of truth in dialectical humanism, which is „human knowledge that is relatively adequate to objective reality. It conveys that the truth is an attribute of human knowledge, that it is objective because it corresponds to objective reality, and that it is relative because this correlation is only partial, approximate, incomplete „(Marković 1994:8). Thus we divert to other and different concepts of truth. Namely, it must be borne in mind that there is a criterion for assessing whether something is true or not. If one attitude is accepted as objectively true, it must be: „1) socially communicable 2) theoretically proven, and 3) practically verified, ie. proven in the practice (Marković 1994:9). This is the difference between the forms of acquiring a person’s knowledge of social activity – science, which implies human knowledge about nature, man and society that is relatively in line with objective reality; common sense, which contains some basic truths about the world and life brought by direct life experience; religion, which comes from the experience and temptation of the human existence, from the feeling of insecurity and human inability to oppose power and violence, disease and death, ie. from existential anxieties. As such, religion is an important factor in the psychological balance and rescue, the salvation from an unfortunate and uncertain life. Its two basic elements are the significance of the sacred, which is bounded by the divine spirit, mystery, the desire to approach perfection, the belief in the supernatural origin of the world (in creation and salvation) as a universal state of peace and eternity; ideology - besides false and biased attitudes, it contains true statements about social reality and art - through valuable works of art it reveals much deeper truths about life, world, and ourselves than the science does. This means, and it should be a starting point, that the problem of truth and the criterion of truth cannot be considered in a valid way (analyzed, described, explained, understood, and anticipated) outside the practice, as well as the whole theoretical set of an epoch. Consequently, the interpretation of social practice as immediate utility (one of the lines of pragmatism) or practice as the criterion of truth (vulgar Marxism) is more than unilateral. Namely, this term includes various types of human activity: radical transformation of the objective situation, social cooperation, communication, experiential creativity, value activity and thought activity. Theoretical and empirical experiences, especially the contemporary ones, conclude that there is no change in sociability without the unity of scientific and professional work. But it must be borne in mind that one thing is to discover, and another, completely different one, is to act on the basis of the discovery. A large number of practical activities in social activity can be based on one discovery. That is why scientific work has a great potential benefit,

which professional work turns into a real benefit as practical benefit is achieved only by the application of scientific knowledge. This means, as Vujović rightly concludes, that there is no professional work without scientific research (Vujović 1990).

Keywords: scientific research, content analysis, social activity, new social paradigm

* Овај рад је примљен 17. септембра 2018. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 15. новембра 2018. године.

*Сања Ђурђевић**

Висока школа социјалног рада, Београд

ПРОКРИМИНАЛНЕ ДИСПОЗИЦИЈЕ ЛИЧНОСТИ

Сажетак

Теорије личности су усмерене на типове и особине личности као и на мерења истих како би се упоредиле сличности и разлике између структуре личности различитих људи. Постоји велики број научних студија које се баве испитивањем повезаности структуре личности и криминалитета. Велики број њих доказује да се код преступника налази стално присуство особина из такозваног патолошког конативног подручја личности. У овом раду приказане су три теорије личности које су доминантне теоријске парадигме у области психологије криминала и на основу којих су вршена многобројна емпиријска истраживања личности и понашања криминалаца: Ајзенков (Еусенцк) модел личности, Петофакторски модел личности и Кибернетички модел личности. Такође, анализирана су доступна домаћа и међународна емпиријска истраживања која су се бавила проучавањем повезаности особина личности и криминалног понашања.

Кључне речи: структура личности, криминалитет, теоријски модели

1. УВОД

Савремена истраживања психологије личности усмерена су на истраживања разлике између појединаца и групе, па тако имамо богату литературу о екстраверзији, интроверзији, неуротицизму, анксиозности, маскулиности, фемининости и сличним димензијама.

* sanja.djurdjevic@asp.edu.rs.

Аргументовани систем претпоставки о компонентама личности и њиховој међусобној интеракцији и развоју назива се теоријом личности. Класификације теорија личности углавном су у складу са основним парадигмама у психологији

Концепт особина личности припада теоријском смеру који се зове психологија индивидуалних разлика. У том приступу личност се најчешће, дакле не и увек, описује Ајзенковим ставом да је личност релативно стабилна и трајна организација карактера, темперамента, интелекта и телесне конституције¹⁾. Реч карактер у таквој дефиницији личности односи се на релативно стабилан и трајан систем конативног понашања или другачије речено, на особине личности. Особине су, дакле, један од најважнијих елемената структуре личности и описују релативно трајну и стабилну тенденцију да се на доследан начин мисли, осећа и понаша.

Међу истраживачима личности постоји значајна диференцијација у основном истраживачком приступу који користе да опишу структуру личности односно идентификују које су све особине важне за наше мисли, осећања и понашања и каква је њихова природа. Ипак према већини истраживача данас постоји сагласност да у области психологије индивидуалних разлика постоји између три и седам црта личности које су одговорне за највећи део варијансе индивидуалних разлика у некогнитивној сфери понашања²⁾.

2. АЈЗЕНКОВА ТЕОРИЈА ЛИЧНОСТИ

Ајзенк је један од аутора који заступа тезу о димензионалној основи личности. По њему људи поседују одређене димензије, односно црте личности које их предиспонирају за различита понашања. Модел личности који је предложио енглески психолог Ханс Ј. Ајзенк давне 1947. године је један од најутицајнијих модела личности, познат и као хијерархијски модел личности. Ајзенкова теорија личности заснована је на резултатима експеримената и других емпиријских истраживања, на Павловљевој рефлексологији, бихејвиористичкој теорији, као и на концепцијама о функционисању мозга у оквиру савремене неурологије. Научни приступ личности, према Ајзенку подразумева да је личност генетски одређена наслеђем и утицајем околине, а да се развија интеракцијом четири

1) Смедеревац, Снежана, Митровић, Душанка, *Личност, методи и модели*, Центар за примењену психологију, Београд, 2006, стр. 52.

2) Кнежевић, Г., *Корени аморалности*, Центар за примењену психологију и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2003, стр. 68.

функционална подручја: когнитивног, конативног, афективног и соматског. Особине се дефинишу као опажена доследност или сличност у понашању у различитим ситуацијама.

По Ајзенку људи поседују одређене димензије, односно црте личности које их предиспонирају за различита понашања. Полазећи од Јунгове дихотомне типологије личности Ајзенк дефинише темељне димензије личности и именује их као екстраверзија-интроверзија и неуротицизам-емоционална стабилност. Ове димензије су биполарне, међусобно независне, односно представљају континуум са два пола који описује личност. Развој личности се одвија кроз интеракцију наслеђене, генетски детерминисане структуре и утицаја средине. По Ајзенку генетска предиспозиција је само потенцијал појединца да се развије у одређен тип личности, а социјална средина детерминише утицај на тај потенцијал.

Димензију личности екстраверзија-интроверзија дефинишу: социјабилност, самоувереност, висока потреба за узбуђењем, живахност, импулсивност, непоузданост, често агресивност, жеља за доминацијом. Типичне интроверте карактеришу: резервисаност према људима, тенденција развијања симптома анксиозности и депресије, опсесивне тенденције, апатија, склоност сањарењу, доживљај мање вредности, иритабилност. Ајзенкова претпоставка је да се људи разликују дуж континуума екстраверзија-интроверзија услед генетских разлика у извесним механизмима у централном нервном систему и то у централном делу можданог стабла у такозваној ретикуларној формацији, која је задужена за будност кортекса. Разлике између екстраверта и интроверта су узроковане побуђеношћу нервних система, па је тако код интроверних будност коре великог мозга на релативно високом нивоу у односу на екстраверте, које карактерише мање побудљив нервни систем и као такав мање осетљив на надражаје из околине³⁾. Управо ово је разлог већег утицаја и ефеката условљавања на интроверте него на екстраверте, што је по Ајзенку управо важно за процес социјализације и ресоцијализације појединаца.

Неуротицизам се базично тиче емоционалних реакција. Особине које га дефинишу су: анксиозност, депресивност, напетост, осећање кривице, повишена емоционалност. Неуротичар је особа која поседује лабилан нервни систем, на спољне надражаје реагује прејакно, тешко контролише емоције, има тешкоће када је потребан додатни напор, испољава честа незадовољства,

3) Радловић, Д, *Психологија криминала – психопатија и криминал*, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију и Институт за криминологију и социологију истраживања, Београд, 2006, стр. 265.

сугестибилна је, ригидна и са осећањем мање вредности. Према Ајзенковом схватању црта екстраверзија-интроверзија је повезана са централним нервним системом, а неуротицизам је повезан са аутономним нервним системом који је подељен на симпатички и парасимпатички. Симпатички нервни систем одговоран је за активацију одбране и утиче на повећање срчаног ритма, респираторног тока, циркулације, знојења. Парасимпатички нервни систем делује у супротном смеру и смањује стање побуђености. Централни механизам у емоционалности и контроли аутоног нервне система има хипоталамус. Ајзенкова претпоставка је да се особе које су високо неуротичне чешће укључују у криминалне активности, јер их њихова појачана емоционалност чини вулнерабилнијим на лоше навике које поседују⁴⁾. Особе које поред високог неуротицизма имају и високу екстраверзију могу бити појачано осетљиве, немирне, раздражљиве и агресивне⁵⁾.

Психотицизам као трећа димензија коју је описао Ајзенк проучавајући психијатријске пацијенте је независна од димензија неуротицизам и екстраверзија. Ову димензију првенствено чине висока агресивност, егоцентричност, импулсивност, асоцијалност, емоционална хладноћа. Према овој теорији психотицизам је особина која најбоље разликује нормалне од психички болесних особа. Према Ајзенку негде на половини ове димензије, између непсихотичних и психотичних налазе се психопате. Низак психотицизам указује на особе које су социјализоване, алтруистичне и емпатичне. С друге стране висок психотицизам налазимо код особа са високом агресивношћу, одсуством анксиозности, без моралних норми и осећања кривице, високом хостилношћу. Психотицизам је истакнута карактеристика криминалне популације, нарочито оног дела који чини тешка, насилна кривична дела. Физиолошка основа психотицизма није довољно потврђена, а неки истраживачки подаци говоре да ова димензија у суштини више представља различите облике агресивности него психотичност⁶⁾.

Неуротицизам, према Ајзенковој оригиналној концептуализацији, има своју биолошку основу у аутономном нервном систему, иако многи аутори оспоравају овај став. Према њему, неуротицизам делује као природни погон који повећава потребу за

4) Eysenck, H. J., Milton, T. E., & Simonsen, E. *Personality and crime*, Psychopathy: Antisocial, criminal, and violent behavior, 1998, 40-49.

5) Кнежевић, Г., *Корени аморалности, Центар за примењену психологију и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2003, стр. 68.*

6) Momirović, K., Hošek, A., *Uticaj kognitivnih i konativnih faktora na kriminalno ponašanje*, Psihologija, 1-2, Beograd, 1998, 29-44.

криминалним понашањем. Висок неуротицизам имају људи који су истрајни, за њих злочин постаје рутина која је врло јака. Када се ради о социјалним правилима, неуротичари нису способни за ефикасно учење, па стога слабије поштују друштвена правила. У комбинацији висока екстраверзија и висок неуротицизам доводе до неспособности за успостављање стабилности и тако повећавају вероватноћу за јављање криминалног понашања.

Првобитно се сматрало да психотицизам има своју биолошку основу у допаминским рецепторима, иако се то сада сматра мало вероватном па стога изгледа да овај аспект Ајзенкове теорије није идентификован ни јасан⁷⁾. Психотицизам може довести до криминалног понашања, јер чини човјека уморним и смањује осетљивост на кривицу. Ајзенк у својој теорији постулира да ће екстраверзија, неуротицизам и психотицизам вероватно изазвати делинквенцију и криминалне активности.

Аутори који су се бавили анализом и доказивањем Ајзенкове теорије о криминалу се слажу да постоје теоретско методолошке тешкоће у тестирању ове теорије⁸⁾. Једна од замерки је у томе што су истраживања углавном рађена са испитаницима који се налазе у затвору, а сматра се да висок неуротицизам може бити последица затварања. Други проблем је везан за скалу екстраверзије, јер се сматра да се затварањем неминовно смањује екстраверзија. Коначни проблем са тзв. криминалним узорцима је адекватност контролних група. Насупрот томе, потенцијални проблем самопријављивања делинквенције у општој популацији је што се под делинквенцијом обично сматрају лакши облици девијантности.

Образложење ефеката црта личности у Ајзенковој теорији криминалитета може се навести на следећи начин. Екстраверзија је узрокована нижим нивоом кортикалне будности, што доводи до повећане потребе за стимулацијом и лошег класичног сондирања. Ајзенк тврди да на интроверте има утицај казне, а на екстраверте више награда.

Што се тиче односа између димензија личности и криминалног понашања по Ајзенку се криминално понашање развија под утицајем генетских предиспозиција (“склоност ка злочину“) и утицаја срединских услова на те предиспозиције. То значи да ће неповољни средински услови код особе која има генетску предиспози-

7) Depue, R. A., & Collins, P. F., *Neurobiology of the structure of personality: Dopamine, facilitation of incentive motivation, and extraversion*, Behavioral and brain sciences, 22(3), 1999., 491-517.

8) Farrington, D. P., Gallagher, B., Morley, L., Ledger, R. J. S., & West, D. J., *Are there any successful men from criminogenic backgrounds*, Psychiatry, 51 (2), 1998., 116-130.

цију ка криминалном понашању (а што временом код такве особе постаје животни стил) довести до појаве криминалног понашања.

Ајзенк је криминално понашање објашњавао као погрешан процес социјализације. Наиме, по њему ако деца нису у стању да одложе задовољство (а одлагање задовољства се учи кроз процес условљавања, кажњавањем незрелог и непримереног понашања) може се јавити асоцијално понашање, јер се код такве деце не развија страх од казне⁹⁾.

Особе које врше кривична дела поседују високо изражене све три димензије личности (екстраверзија, неуротицизам, психотицизам). Интеракција високе екстраверзије и високог неуротицизма одговорна је за импулсивно понашање особа које испољавају криминално понашање, а висок психотицизам у највећем обиму одговоран за бруталну агресивност, аморалност, недостатак емпатије, психопатске склоности. Ајзенкова хипотеза да се у генетској структури налази основ за разумевање индивидуалних разлика, а да управо комбинација генетских фактора и социјалних фактора и црта личности доводи до појаве различитих типова криминала, тако да се различите врсте преступа могу предвидети на основу ове констелације фактора. Према њему разумевање ове интеракције и комбинације фактора омогућава не само разумевање већ и предвиђање криминалног понашања, што значи и могућности за превенцију криминалног понашања.

Критике на рачун Ајзенкове теорије иду и на рачун методолошког приступа којим се доказује његова теорија, јер аутори наводе да је тешко користити поређења затворених осуђеника и опште популације, обзиром да се и у општој популацији можда налазе они који врше криминал, али нису ухваћени, а и ослањање на упитнике самоизвештавања подложно је пристрасности у давању одговора, нарочито оних који су већ проглашени кривим (они ће покушати да себе представе у бољем светлу и даваће неискрене одговоре). Постоје такође бројна оспоравања Ајзенковог фактора „Психотицизам“, јер је нејасно шта он заиста у себи садржи. Приговори који иду на рачун Ајзенкове теорије личности су и да она није применљива за све облике криминала (нпр. за организовани или политички криминал).

Физиолошка основа психотицизма није довољно потврђена, а неки истраживачки подаци говоре да ова димензија у суштини

9) Радловић, Д., *Психологија криминала – психопатија и криминал*, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2006, стр. 28.

више представља различите облике агресивности него психотичност¹⁰⁾.

3. ПЕТОФАКТОРСКИ МОДЕЛ ЛИЧНОСТИ

Према Петофакторском моделу личности све важне индивидуалне разлике могу се описати са пет широких димензија: Неуротицизам (Н - Neuroticism, Екстраверзија (Е - Extraversion), Отвореност (О - Openness), Сарадљивост (А - Agreeableness) и Савесност (С - Conscientiousness)¹¹⁾. У основи овог модела лежи лексичка парадигма, односно црте личности су су објашњиве у језику којим људи говоре. За разлику од других модела личности овај модел не садржи у себи теоријске поставке да су различити неурофизиолошки механизми одговорни за настанак црта личности.

Студије које су испитивале повезаност црта личности из петофакторског модела и криминалног понашања када је и потврђена негативна корелација између сарадљивости и савесности и криминалног понашања¹²⁾. Ови аутори су сматрали да се и црте из других модела (а испитивали су димензије Ајзенковог Модела као и Клонингеровог модела) могу схватити аспектима ниске сарадљивости и савесности из модела Великих Пет. Према Кости и Мек Креу и сам Ајзенк је тврдио да сарадљивост и савесност представљају субординиране димензије фактора Психотицизам (Costa, P. T., & McCrae, R. R., 1995, према: Међедовић, 2009¹³⁾)

Студија Роса и сарадника¹⁴⁾ испитала је, инструментима за процену психопатије и инвентаром личности „Великих Пет“ узорак студената и затвореника откривши да је импулсивна асоцијалност у високој корелацији са скором на скали прихопатије која мери манипулативност, као и нешто мању али значајну корелацију са свим другим мереним психопатским цртама. Такође, висока Екстраверзија и Отвореност и низак Неуротицизам предвиђали су

10) Момировић, К., Хошек, А., *Утицај когнитивних и конативних фактора на криминално понашање*, Психологија, 1-2, Београд, 1998, 29-44.

11) Costa, P. T., & McCrae, R. R. *Four ways five factors are basic*, Personality and individual differences, 13(6), 1992, 653-665.

12) Miller, J. D., & Lynam, D. *Structural Models of Personality and Their Relation to Antisocial Behavior: A Meta-Analytic Review*. Criminology, 39(4), 2001, 765-798.

13) Међедовић, Ј., *Базична структура личности и криминалитет, Примењена психологија*, 2 (4), Београд, 2009, 339-367.

14) Ross, S. R., Benning, S. D., Patrick, C. J., Thompson, A., & Thurston, A. *Factors of the Psychopathic Personality Inventory: Criterion-related validity and relationship to the BIS/BAS and five-factor models of personality*, Assessment, 16(1): 2008, 71-87.

манипулативност као психопатску црту, док су висок Неуротицизам и ниска Савесност биле особине које најбоље предвиђају импулсивну асоцијалност.

Гао и Рејн су се у својим неуропсихолошким истраживањима¹⁵⁾ такође бавили испитивањем разлика између криминалних и некриминалних психопатских личности и нашли да такозване „успешне психопате“ имају успешно, чак супериорно когнитивно функционисање у односу на психопате криминалце који имају структурална неуробиохемијска оштећења и емотивни дефицит због дисфункција у аутономном нервном систему.

4. КИБЕРНЕТИЧКИ МОДЕЛ ЛИЧНОСТИ

Кибернетички модел конативних функција претпоставља шест базичних димензија личности, као биолошки заснованих маханизам регулације понашања. Специфични ментални поремећаји и поремећаји у понашању одређени су регулатором чија је функција поремећена и ефектима тог поремећаја на субординиране процесе. Поменути регулатори се могу описати на следећи начин:

1) Регулатор активитета (ЕПСИЛОН), најниже лоциран регулациони систем у хијерархији, чија је функција регулација и модулација активирајућег дела ретикуларне формације. Екстравертна и интровертна понашања (према моделу Ханса Ајзенка понашања у оквиру фактора екстраверзије) зависе делимично од основног функционалног нивоа регулатора активитета, а делом од (претежно кочећих) функција кортикалних процесора;

2) Регулатор органских функција (ХИ) формиран је спрегом субкортикалних центара за регулацију органских функција и њима надређених кортикалних система за регулацију и контролу. Овај регулатор је одговоран за функционисање основних органских система (кардиоваскуларни, респираторни, гастроинтестинални и уропоетски систем);

3) Регулатор реакција одбране (АЛФА), лоциран вероватно у лимбичком систему, модулира тоничко узбуђење. Између овог регулатора и регулатора органских функција постоји двосмерна веза. Дисфункција овог регулатора повезана је са већином неуротских поремећаја. У односу на Ајзенков фактор овај регулатор је одговоран за највећи део варијансе његовог генералног неуротицизма;

15) Gao, Y., & Raine, A. *Successful and unsuccessful psychopaths: A neurobiological model*, Behavioral sciences & the law, 28(2), 2010, 194-210.

4) Регулатор реакције нападе (СИГМА), вероватно такође лоциран у лимбичком систему, регулише првенствено тоничко узбуђење, односно агресивне реакције. Функције регулатора напада субординиране су функцијама система за координацију и система за интеграцију регулативних функција, као и функцијама когнитивног процесора. Поремећаји у функционисању овог регулатора одговорни су за различито модулиране агресивне реакције, оралног или аналног типа;

5) Систем за координацију регулативних функција (ДЕЛТА) координира функције субсистема, укључујући и функције когнитивних процесора. Тако да је овај систем надређен регулаторима органских функција, реакције напада и реакције одбране, а у некој мери и регулатору активитета. Поремећаји у функционисању овог регулатора изазивају дезорганизацију и дисоцијацију когнитивних и конативних процеса;

6) Систем за интеграцију регулативних функција (ЕТА) заузима највиши положај у хијерархији конативних регулатора. Његова улога је да све конативне промене интегрише и усклади са психолошким, а пре свега са социјалним пољем. Функција овог система се углавном формира у току васпитног процеса. Поремећаји овог система доводе до социјалне дезадаптације.

Кибернетички модел конативног функционисања инкорпорира у себи све димензије личности из Ајзенковог модела и према експлоративним истраживањима, заснованим на овом моделу, основни предиктори криминалног понашања сацани су у патолошком функционисању конативних регулатора и то најчешће система за координацију регулативних функција (ДЕЛТА), система за интеграцију регулативних функција (ЕТА) и регулатора реакције напада (СИГМА)¹⁶.

Тако је присуство високог степена дисоцијативности, агресивности и социјалне неинтегрисаности доказ да се ради о психопатским преступницима који врше тежа кривична дела, аморалност, дезинтеграција и неуротицизам, односно аморалност разликују учиниоце кривичних дела од припадника опште популације, да су аморалност индукована бруталношћу и дезинтеграција најважнији предиктори рецидивизма, да кривична дела са елементима насиља чине особе са високим степеном секундарне агресивности и социјалне неинтегрисаности.

16) Radovanović, D. M., Radulović, D. M., Momirović, K., & Hrnjica, S., *Cognitive and conative characteristics of criminals*. u: Radovanović Dobrivoje [ur.]. Psihologija kriminala, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1995, 75-86.

Бројна истраживања доказала су повезаност различитих личносних диспозиција и антисоцијалног и криминалног понашања. Димензије личности које се најчешће налазе као предиктори криминалног понашања су агресивност, психотицизам, психопатија, ниска сарадљивост, социјална неинтегрисаност и аморалност.

О суштинским разликама психопатских и непсихопатских преступника говори и истраживање Радуловићеве¹⁷⁾. Испитиване варијабле из домена особина личности биле су конативне особине из кибернетичког модела. Резултати су недвосмислено указали да суштину разлика између две групе преступника представља генерални поремећај свих конативних функција код групе психопатских преступника, са детерминишућим утицајем високе агресивности, високе дисоцијације и високе социјалне неинтегрисаности. У нешто мањем, али ипак значајном обиму, за разлику је била одговорна и висока хистеричност.

У истраживању које се бавило испитивањем разлика у особинама личности учиниоца тежих и лакших кривичних дела нађе се да су четири варијабле из групе особина значајно дискриминисале испитанике из групе затвореника у односу на испитанике из групе осуђених на алтернативне санкције. Те особине су: Дисоцијативност, Агресивност, Социјална интегрисаност и Анксиозност¹⁸⁾.

5. ЗАКЉУЧАК

Овај кратак преглед релевантних теорија личности и њихових дефиниција особина личности имао је за циљ да пружи основне информације о томе како личност са свим њеним карактеристикама може да буде предиктор криминалног понашања, о чему управо говоре релевантне теорије и бројна емпиријска искуства. У фокусу нашег интересовања биле су психолошке теорије криминала на основу којих је спроведен спектабилан број студија које су проучавале допринос који особине личности дају криминалном понашању.

Утицање на преступника да убудуће не чини кривична дела применом третмана управљеног на његове карактеристике лично-

17) Радуловић, Д., *Психологија криминала – психопатија и криминал*, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију и Институт за кримонолошка и социолошка истраживања, Београд, 2006, стр. 31.

18) Djurdjevic, S., Ilic, V. *Psychological characteristics as particularly important predictors of criminal behavior*, International Scientific Conference “Towards a Better Future: The Rule of Law, Democracy and Polycentric Development”, Conference Proceedings, Faculty of Law - Kicevo, “St. Kliment Ohridski” University – Bitola, 2018, Volume I, 48-59.

сти почива управо на теоријама које тврде да су особине личности важни етиолошки фактори примарног и поновног чињења кривичних дела. Поред ове правилности сматра се доказаном и правилност да су карактеристике личности важни феномени и за дужину криминалне каријере и за тежину дела која се чине.

ЛИТЕРАТУРА

- Almagor, M., Tellegen, A., & Waller, N. G. (1995). The Big Seven model: A cross-cultural replication and further exploration of the basic dimensions of natural language trait descriptors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69 (2), 300-307.
- Cale, E. M. (2006). A quantitative review of the relations between the "Big 3" higher order personality dimensions and antisocial behavior. *Journal of Research in Personality*, 40 (3), 250-284.
- Cloninger, C. R., Švrakić, D. M., & Przybeck, T. R. (1993). A psychobiological model of temperament and character. *Archives of general psychiatry*, 50 (12), 975-990.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). Four ways five factors are basic. *Personality and individual differences*, 13 (6), 653-665.
- Depue, R. A., & Collins, P. F. (1999). Neurobiology of the structure of personality: Dopamine, facilitation of incentive motivation, and extraversion. *Behavioral and brain sciences*, 22 (3), 491-517.
- Eysenck, H. J. (1947). *Dimensions of personality*. London, Routledge & Kegan Paul
- Eysenck, H. J. (1954). *The psychology of politics*. London: Routledge
- Eysenck, S. B., & Eysenck, H. J. (1977). Personality differences between prisoners and controls. *Psychological Reports*, 40 (3c), 1023-1028.
- Eysenck, H. J., & Eysenck, M. W. (1987). *Personality and individual differences*. Plenum.
- Eysenck, H. J., Milton, T. E., & Simonsen, E. (1998). Personality and crime. *Psychopathy: Antisocial, criminal, and violent behavior*, 40-49.
- Farrington, D. P., Gallagher, B., Morley, L., Ledger, R. J. S., & West, D. J. (1988). Are there any successful men from criminogenic backgrounds?. *Psychiatry*, 51 (2), 116-130.
- Gao, Y., & Raine, A. (2010). Successful and unsuccessful psychopaths: A neurobiological model. *Behavioral sciences & the law*, 28 (2), 194-210.
- Гвозден, Т. В., Дражић, Р., Тењовић, Ј. (2014). Починиоци крађа, починиоци разбојништва и неосуђивана популација: разлике у аморалности и социоекономским карактеристикама. Психолошка истраживања, XVII (2), 105-118.
- Кнежевић, Г., Корени аморалности, Центар за примењену психологију и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2003, стр 68.

- Kujačić, D., Mededović, J., Knežević, G. (2015). The relations between personality traits and psychopathy as measured by ratings and self-report. *Psihologija*, 48 (1), 45-59.
- Miller, J. D., & Lynam, D. (2001). Structural Models of Personality and Their Relation to Antisocial Behavior: A Meta-Analytic Review. *Criminology*, 39 (4), 765-798.
- Међедовић, Ј. (2009). Базична структура личности и криминалитет. *Примењена психологија*, 2 (4), 339-367.
- Момировић, К., Хошек, А. (1998). Утицај когнитивних и конативних фактора на криминално понашање. *Психологија*, 1-2, 29-44.
- Радуловић, Д. (2006). Психологија криминала – психопатија и криминал. Београд, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију и Институт за криминолошка и социолошка истраживања
- Radovanović, D. M., Radulović, D. M., Momirović, K., & Hrnjica, S., Cognitive and conative characteristics of criminals. u: Radovanović Dobrivoje [ur.]. *Psihologija kriminala, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja*, Београд, 1995, 75-86.
- Ross, S. R., Benning, S. D., Patrick, C. J., Thompson, A., & Thurston, A. (2008). Factors of the Psychopathic Personality Inventory: Criterion-related validity and relationship to the BIS/BAS and five-factor models of personality. *Assessment*, 16 (1):71-87.
- Смедеревац, Снежана, Митровић, Душанка, Личност, методи и модели. Београд, Центар за примењену психологију, Београд, 2006, стр. 52
- Djurdjevic, S., Krivokapić, Ž., Šapić, R., Vićentić, S. (2016). Understanding conative regulation systems – an examination of the differences between offenders and non-offenders. *Journal of Special Education and Rehabilitation*, 17(1-2): 66 –84.
- Đurđević, S., Šapić, R., Daruši, D. (2016). Examination of correlation between personality traits and value orientations of perpetrators of criminal acts.“, International scientific conference “Archibald Reiss Days“, Thematic conference proceedings of international significance, vol. III, 120-129.
- Đurđević, S., Ilic, V. (2018). Psychological characteristics as particularly important predictors of criminal behavior, International Scientific Conference “Towards a Better Future: The Rule of Law, Democracy and Polycentric Development”, Conference Proceedings, Faculty of Law - Kicevo, “St. Kliment Ohridski” University – Bitola, 2018, Volume I,48-59.

Sanja Djurdjevic

**PROCRIMINAL DISPOSITIONS
OF THE PERSONALITY**

Resume

Personality theories are focused on the types and characteristics of the personality as well as on measuring them so similarities and differences among the personality structure of different people could be compared. Large number of scientific studies that examine the link between the structure of personality and criminality. A large number of them prove that the perpetrator possesses traits from the so-called pathological connotative personality area. In this paper, three theories of personality are presented, which are the dominant theoretical paradigms in the field of crime psychology and on the basis of which numerous empirical investigations of the personality and behavior of criminals were carried out: Eysenck's personality model, the Petofactorial personality model and the Cybernetic Personality Model. Also, national and international empirical research has been analyzed, which have been studied by studying the relationship between personality traits and criminal behavior.

Keywords: personality structure, criminality, theoretical models

* Овај рад је примљен 03. септембра 2018. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 15. новембра 2018. године.

Владимир Јовановић*

*Дипломирани социјални радник, студент мастер студија
Социјалног рада на Факултету политичких наука
Универзитета у Београду*

АНАЛИЗА ПОЛОЖАЈА ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ КОЈА ЖИВЕ У РУРАЛНИМ ПРЕДЕЛИМА ГРАДА ВАЉЕВА**

Сажетак

Предмет овог рада је анализа положаја деце са сметњама у развоју која живе у руралним подручјима града Ваљева. Циљ рада јесте израда Студије случаја која представља независну процену стања и потреба деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у руралним подручјима града Ваљева. Следствено, студија случаја ће обухватити анализу положаја деце и њихових породица у следећим областима: сиромаштво и социјална сигурност, социјална заштита и право на живот у породичном окружењу и здравствена заштита. Директним посетама породици и реализацијом истраживања кроз квантитативни и квалитативни рад са родитељима, добијени су подаци о породичним ситуацијама, статусу и потребама детета и породице. Истраживање је реализовано користећи се трима методама, квалитативном, квантитативном методом и методом анализе садржаја. Уочено је да је деци са сметњама у развоју и инвалидитетом у Ваљево и околини, као и њиховим породицама, потребно је обезбедити свеобухватну, доступну и интензивну подршку како би учествовала у друштву равноправно са другом децом.

Кључне речи: дете са сметњама у развоју, рурални предео, град Ваљево, анализа положаја, породица

* М.А. мастер студије Социјалног рада на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

** Рад настао у оквиру пројекта „Невидљива деца“ који је интегрални део пројекта IPA 2013 „Development of Effective Community Services in the Area of Education and Social Welfare at the Local Level“.

1. ОПИС ИСТРАЖИВАЊА И ИСТРАЖИВАЧКИХ МЕТОДА

Локација: Истраживање је спроведено на територији града Ваљева, односно у руралним пределима ове јединице локалне самоуправе.

Период реализације истраживања: Читаво истраживање реализовано је у периоду од почетка априла до краја маја месеца, 2018. године.

Истраживачке методе: Методе које су се примењивале приликом спровођења су квантитативно и квалитативно истраживање. Осим ове две методе примењивала се и анализа садржаја.

Квантитативни део истраживања спроведен је путем упитника. Родитељи деце са сметњама у развоју попуњавали су упитник, који је претходно припремљен за потребе овог истраживања. Упитник је обухватао низ питања релевантних за конкретан индикатор, унутар сваке од области која је била предмет истраживања.

Квалитативни део истраживања реализован је кроз интервјусање родитеља деце са сметњама у развоју. Овај део истраживања спроведен је користећи се претходно припремљеним структурираним интервјуом. Квалитативни део истраживања реализован је кроз посете домаћинствима у којима живе деца са сметњама у развоју и имао је за циљ осим спровођења структурираног интервјуа и остваривање увида у прилике које карактеришу те породице. У том смислу као циљеви ових посета постављени су и стицање нових значајних информација, али и продубљених информација у односу на питања из упитника. С тим у вези, као релевантни узимају се и утисци истраживача.

Анализа података релевантне документације подразумевала је идентификацију података релевантних за конкретан индикатор, а обухватала је анализу доступних докумената градске управе града Ваљева, Центра за социјални рад Колубара, Ваљево и других релевантних установа на територији Ваљева, али и коришћење података добијених у процесу мапирања, који је претходио изради Студије. Метод анализе садржаја коришћен је како би се идентификовали индикатори за које одговори родитеља нису били довољни.

За сваки индикатор који је дефинисан као значајан за указивање на релевантне ствари унутар сваке од области које су биле предмет испитивања дефинисан је специфичан начин за идентификацију. Неки индикатори обухватали су питања наведена у упит-

нику, други су били достигнути кроз интервју, а они релевантни индикатори до којих није били могуће доћи путем ова два метода идентификовани су кроз анализу садржаја.

Узорак: У истраживању је учествовало укупно 20 родитеља од двадесеторо деце са сметњама у развоју, чије је пребивалиште на територији града Ваљева, односно у руралним пределима овог града. Исти родитељи испитивани су и квалитативном и квантитативном методом.

Ове породице идентификоване су у процесу мапирања, када је идентификовано укупно 60-оро деце са сметњама у развоју која живе у руралним пределима Ваљева.

2. ОПШТИ ПОДАЦИ О ПОРОДИЦАМА ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ

Највећи број деце са сметњама у развоју живи у домаћинствима која броје 4 или 5 чланова. Како је предмет студије случаја анализа положаја деце у руралним пределима, сва деца живе у сeosким подручјима, удаљеним више километара од градског језгра.

Сви испитани имају живе у приватној кући, која се налази у власништву неког од чланова домаћинства. Куће су у највећем броју случајева површине од преко 70 м². Поред куће најчешће имају земљишне површине од по неколико хектара.

Деца углавном живе у заједници са оба родитеља (преко 90% породица), а највећи број деце има сестру или брата који су малолетни и једино су дете у пордици које је са сметњама у развоју.

Бабе или деде су чланови домаћинства у само 10% анкетираних.

Други чланови домаћинства у највећем броју (преко 95%) немају никакве врсте хроничних обљења нити неку врсту инвалидитета.

3. АНАЛИЗА ПОЛОЖАЈА ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ КОЈА ЖИВЕ У РУРАЛНИМ ПРЕДЕЛИМА ГРАДА ВАЉЕВА

Анализу положаја деце могуће је посматрати у контексту њиховог тренутног положаја у областима од значаја за њих. Најзначајније области за децу, у односу на које је и вршена анализа њи-

ховог положаја су: функционалне способности деце; здравствени статус; породица и непосредно окружење; школски контекст; развијеност система социјалне заштите и социјална укљученост деце у заједницу и друштво.

3.1. Функционалне способности деце

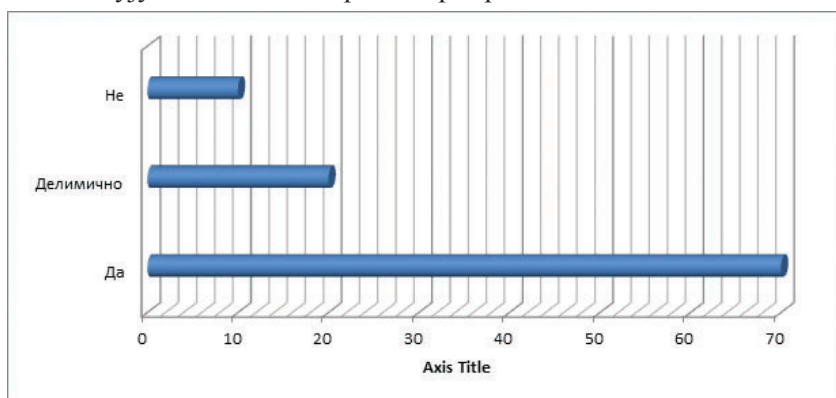
Процена функционалних способности деце вршила се у односу на индикаторе који указују на могућности самосталног задовољавања потреба у домену: исхране, одржавања хигијене, задовољења физиолошких потреба, самосталног кретања, оријентисања у простору и комуницирања (односно развијености говора).

3.1.1. Исхрана

Највећи број деце може самостално да се храни (70%), али није у стању да спреми оброк (преко 90%).

На питање „Да ли ваше дете може самостално да једе“, 70% родитеља је одговорило потврдно, 20% је изјавило да су могућности за самосталну исхрану делимичне и да зависе од тога шта се конзумира за оброк, док је 10% деце у потпуности несамостално у задовољавању ове потребе.

Како припрема обрака спада у функционално сложеније радње, очекивано далеко мањи број деце може самостално да задовољи сопствене потребе у том домену. Као што је претходно наведено, родитељи преко 90% деце су се изјаснили да њихово дете није у могућности да само припреми оброк. Али и од преосталих 10% деце највећи број може да спреми једноставније оброке који не изискују компликован процес припреме.



Графички приказ 1: Процент деце која могу самостално да конзумирају храну

3.1.2. Говор

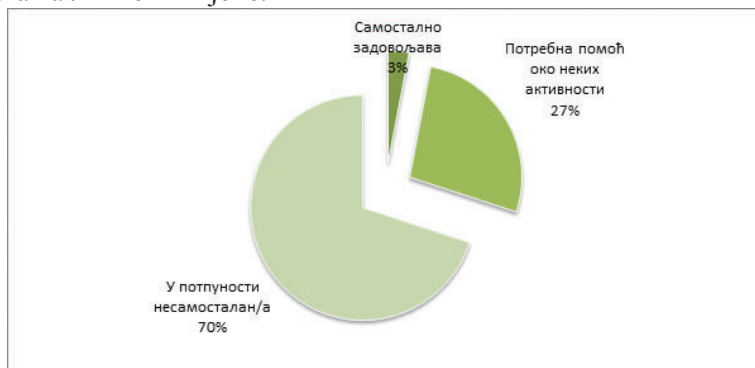
Највећи број деце нема у потпуности развијене говорне способности. У том смислу највећи број деце има делимично развијен говор (50%) – могућност склапања мање или више једноставних реченичних конструкција. Мало више од трећине испитаних (35%) има развијен говор у складу са узрастом, док 15% деце нема развијен говор.



Графички приказ 2: Развијеност говора

3.1.3. Лична хигијена

Задовољавање хигијенских потреба посматрано у домену функционалних способности деце указује на чињеницу да готово на нивоу статистичке грешке, само 3% деце може самостално да задовољава хигијенске потребе. Највећем броју деце је неопходна потпуна помоћ при купању, прању зуба и осталим елементима одржавања личне хигијене.



Графички приказ 3: Способности самосталног задовољавања хигијенских потреба

Самостално да се облачи и свлачи може око 40% деце, док је осталима потребна већа или мања помоћ. Помоћ је углавном потребна када се ради о сложенијим радњама, као што је закопчавање рајфершлуса или коришћење кајиша на панталонама.

Обување и изување једноставнијих примерака обуће велика већина деце може самостално да обави. Ипак већина је у прилици да самостално обује или изује патофне, патике без пертли и слич-но, док ципеле или чизме може самостално јако мали број.

Када је реч о сложенијим поступцима, као што је везивање пертли, укупно 10% деце може самостално да завеже пертле.

3.1.4. Читање и писање

Анализирајући способности читања и писања као функцио-нално значајне вештине, највећи број деце у потпуности није сав-ладао читање и писање (око 50%).

Читање и писање је делимично савладао негде око 30% деце са сметњама у развоју. Под тим се подразумева могућност читања на слоге и препознавање слова, односно знање писања слова и слога. Међутим, готово сва деце која имају делимично савладане вештине читања и писања немају развијену логичност читања и писања по диктату.

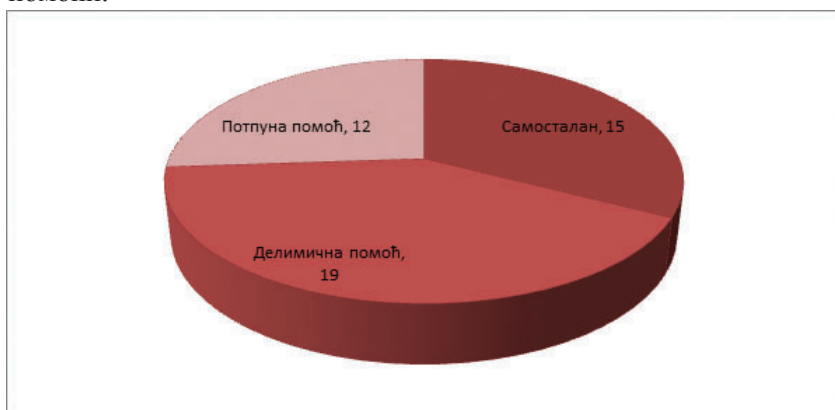
Најмањи број деце, негде између 15-20%, има развијене вештине читања и писања сходно узрасту.



Графички приказ 4: Степен функционалне развојености вештине читања и писања процентуално исказан

3.1.5. Резултати раније спроведене анализе функционалности

На основу процењене функционалности деце, која је мерена у односу на тростепену скалу, а која је доступна на основу анализе документације ЦСР Колубара из Ваљева, евидентирано је 15 деце која су у потпуности самостална, 19-оро деце којој је потребна делимична помоћ и 12-оро деце која су у потпуности зависна од помоћи.



Графички приказ 5: Претходно процењена функционалност деце

3.2. Породица и непосредно окружење

Како деца са сметњама у развоју нису у могућности да самостално задовољавају своје основне потребе у већем или мањем обиму, породица и окружење представљају ресурс који често одлучујуће утиче на тренутни статус детета, могућности за задовољавање потреба, остварење права која им припадају, али и на могућности достизања максималних могућих потенцијала конкретног детета.

Оно што је уочена карактеристика највећег броја родитеља јесте да имају ниске компетнције и да нису упознати са различитим врстама процедура за остварења права. Тако се велики број родитеља изјашњава да није упознат са начинима на које би могао да оствари право на различите врсте финансијске накнаде која им припада.

Осим са процедурама за остварење припадајуће им финансијске подршке, родитељи нису упознати ни са процедурама за остварење других права из области социјалне и здравствене заштите.

Већина родитеља (око 70%) није упозната са услугама социјалне заштите и њиховом садржином. Још већи проценат родитеља (око 75%) није упознат са процедурама за остварење права на пружање услуга. Слична ситуација је и када се посматра упознатост родитеља са здравственим услугама и начинима остварења.



Графички приказ 6: Упознатост родитеља са припадајућим правима и услугама процентуално изражен

Уочена је и корелација која указује да степен информисаности о правима утиче на неформалну социјалну укљученост деце. Тако су деца чији су родитељи упознатији са правима више и социјално укључена, док су деца чији су родитељи мање упознати са правима мање социјално укључена.



Графички приказ 7: Утицај информисаности родитеља о правима на неформалну социјалну укљученост деце

Стога је логична последица затечено стање, које указује да изузетно мали број деце јесу корисници услуга. На то утиче, свакако, доступност самих услуга, али и степен родитељских компетности и упознатости у контексту услуга социјалне заштите.

Утисак истраживача када је реч о породицама често је био заснован на следећем исказу:

“Породица нефункционална, услед последица дугогодишње социо-економске депривације што узрокује различите врсте потешкоћа.”

Ипак, велику већину породичних односа, утисак је истраживача, одликује да су:

“Отворени за сарадњу, али ограничених могућности, што отежава достизање могућих потенцијала детета.”

Такође, родитељи деци у навећем броју случајева:

“Пружају љубав, подршку и пажњу, у складу са могућностима и разумевањем целокупне ситуације.”

Дакле, утисак је да су породице сарадљиве и да прихватају помоћ и подршку која има је доступна.

Родитељи чија су деца у мањој мери укључена у друштвене активности, показују слабије познавање права детета, нижег су образовног нивоа, нису заснивали радни однос.

Родитељи који су мање или готово никако упознати са услугама социјалне заштите показују да је слабија информисаност повезана и са слабијом спремношћу за укључивање детета у постојеће активности. Разлог лежи, такође, и у чињеници да постојеће услуге нису доступне деци са сеоских подручја.

3.3. Школски контекст

Школски контекст у смислу интегрисаности деце у школски систем и похађања узрасту предвиђених нивоа школовања, указује на чињеницу да велики број деце није интегрисан у редован процес школовања.

Тако се нешто мање од половине укупног броја деце која су учествовала у истраживању овог индикатора (N=48) налази на редовном школовању, похађајући разред примерен узрасту.

Око једне трећине деце са сметњама у развоју похађа школу, али иде у специјално одељење. Похађање школе у специјалном одељењу само по себи доприноси сегрегацији и социјалној искључености из редовних друштвених токова.

Чак једна петина деце уопште не похађа школу и није ни на који начин укључена у школске активности. Ова чињеница у великој мери онемогућава достизање максималних потенцијала детета и искључује дете из многих инклузивних токова.

Посматрајући децу која су укључена у образовни процес, уочена је изражена нередовност у похађању наставе, која је производ обавеза чланова породице да дете прате од куће до школе.

Кроз графички приказ испод дат је преглед стања када је реч о проценту деце која се налазе на редовном школовању, односно похађа школу, али иде у специјално одељење, или уопште не похађа школу.



Графички приказ 8: Школски статус деце

3.4. Здравствени статус

Ментални статус: Сва деца поседују неку врсту дијагностиковане сметње, која утиче на њихов развој. Највећи број деце функционише на нивоу лаке менталне ометености.

На узорку од укупно 50 деце ($N=50$) утврђено је да број деце која су лако интелектуално омететена јесте 20, док је умерено интелектуално ометених 18. Најмањи број деце је интелектуално очувано, односно са тешком интелектуалном ометеношћу.



Графички приказ 9: Интелектуални статус деце

Присутна обољења: На узорку од 38 деце (N=38) утврђено је да сва деца имају неку врсту присутних обољења. Уочено је да одређена обољења има већи број деце, док се нека јављају у готово појединачним случајевима.

Тако се дошло до података да највећи број деце болује од церебралне парализе (15-оро деце), да је друго обољење по учесталости дијагностификовања лака ментална ометеност (8-оро деце). Первазивни поремећај аутистичног спектра дијагностификован је код 5-оро деце. Остала дијагностификована обољења јављају се у мањем броју и код укупно 10 деце (Марфинов синдром и поремећај пажње код 2 детета, Вестов и др.).



Графички приказ 10: Учесталост дијагностификованих обољења

3.4.1. Стање чула

Стање чула посматрано у домену здравственог статуса деце са сметњама у развоју указује да деца у највећем броју имају очувана чула и реагују на бол (око 90%). Битно је напоменути и то да негде око 10% деце нема осећај бола.

3.4.2. Прилагођеност здравственог система потребама деце

Највећи проценат испитаних одговорио је како нису корисници услуга здравствене заштите (преко 80% анкетираних), што недвосмислено указује да здравствени систем није прилагођен потребама ове популације и да је неопходно радити на његовом унапређењу.

3.4.3. Здравствена обезбеђеност

Када је реч о здравственој обезбеђености деце са сметњама у развоју, готово целокупна популација поседује здравствену књижицу. Како су родитељи навели, преко 95% деце поседује здравствену књижицу.

Ипак, треба имати на уму да и даље постоји одређени број деце која немају здравствену књижицу, а како је поседовање исте основни предуслов за било какву врсту здравствене услуге, неопходно је обезбедити да сва деца имају макар минимум здравствене сигурности и да поседују здравствену књижицу.

3.5. Систем социјалне заштите

Деца са сметњама у развоју и њихове породице су најчешће приликом свог функционисања и задовољавања потреба упућене на систем социјалне заштите, односно на државне и недржавне организације које функционишу са основним циљем да обезбеде што је могуће боље услове живота деце и њихових породица, како би деца остварила своје максималне потенцијале и уживала у свим правима која су им различитим законодавним одредбама гарантована. Сходно томе на положај деце у великој мери утиче рад Центра за социјални рад; постојање НВО организација и начин на који функционишу; као и доступност и квалитет услуга социјалне заштите.

3.5.1. Центар за социјални рад

Центар за социјални рад има изузетно значајну улогу, сматрају родитељи. Они препознају ЦСР као установу којој се обраћају првој приликом неког проблема који их задеси.

Ипак, наводе да ЦСР не пружа саветодавни рад породицама у потребној мери и да би за њих било од великог значаја уколико би се унапредио саветодавни рад стручних радника запослених у ЦСР, у смислу повећања доступности овакве врсте подршке. Наводе да им је саветодавни рад потребан како би унапредили компетенције у препознавању потреба деце са сметњама у развоју и инвалидитетом, и како би имали информације о својим правима и могли обезбедити доступност услуга социјалне заштите својој деци.

У графичком приказу испод представљени су ставови родитеља према раду Центра за социјални рад у неким од области које су значајне за њих у смислу подршке функционисању њиховог детета. Тако је плавом бојом, унутар графичког приказа, представљен проценат родитеља који сматрају да ЦСР пружа адекватну подршку у области остварења новчаних права/права на услуге/саветодавни рад/психо-социјалну помоћ. Бордо бојом је обележен проценат родитеља који сматрају да би ЦСР требао да пружа адекватну помоћ у наведеној области, односно да је пружање помоћи у ингеренцији ЦСР и да они препознају ту установу као носиоца те активности. Док је зеленом бојом обележен проценат родитеља који сматрају да им је потребна помоћ у конкретној области, без обзира кога препознају као установу која би требала да обезбеди ту врсту помоћи (ЦСР или нека друга установа/организација).



Графички приказ 11: Процентуално изражен став родитеља према наведеним областима од значаја за њих и улога ЦСР сходно њиховој процени и мишљењу

3.5.2. Невладине организације

Сарадња са НВО организацијама није на високом нивоу. Од укупног броја родитеља који су учествовали у истаживању, највећи проценат њих (преко 80%) нема никакву врсту сарадње са невладиним организацијама.

Уочена је директна повезаност степена упознатости родитеља са правима и услугама и сарадње са невладиним организацијама. Највећи проценат породица које су упознате са правима и услугама и уз то сарађују са НВО организацијама, јесу и корисници услуге Лични пратилац детета.

3.5.3. Постојање услуга

На територији града Ваљева постоји укупно две врсте услуга које у својој спецификацији наводе да су доступне деци са сметњама у развоју Дневни боравак и Лични пратилац детета.

Дневни боравак за децу и одрасле са сметњама у развоју и инвалидитетом је услуга која постоји од 2009.године. Пружалац услуге је удружење “Наши снови”.

Услуга је лиценцирана, а капацитет Дневног боравка сходно лиценци износи 30 корисника. Тренутно, осим из града, обухвата и децу из неколико села.

Недостатак услуге је немогућност организованог превоза, предвиђен је искључиво за децу из града, док родитељи сами довозе децу из сеоских подручја. Дневни боравак има осмочасовно радно време, обезбеђена су три obroка, примарна здравствена заштита, стручни рад са дефектолозима, терапеутима, психологом и логопедом. Услуга се спроводи у наменском објекту, површине 200 квм, безбедном и опремљеном савременим дидактичким и материјалом за спорт и рекреацију. Пријем се обавља преко Комисије Центра за социјални рад.

Лични пратилац детета је услуга која се пружа за 15% од укупног броја деце. На основу препоруке Интерресорне комисије врши се селекција деце за услугом. У току 2017.г. услугу је користило укупно шесторо деце. Једно дете је из прешколске установе, а петоро из образовања. Услугу је користило двоје деце из руралног подручја.

Ако посматрамо корелацију укупног броја ученика међу децом са сметњама у развоју и број деце која су корисници услуге Лични пратилац детета евидентно је да ова услуга, која би требала бити доступна великој већини деце, то заправо није. Јер, само

је 15% корисника услуге, посматрано међу укупном популацијом деце са сметњама у развоју, а укупно 79% деце похађа школу, што редовна, што специјална одељења.

Услуга Лични пратилац обухвата укупно шесторо деце и приоритет при пријему имају деца из града, док су села изостављена због трошкова превоза, за који нису предвиђена средства.

3.5.4. Прилагођеност услуга потребама деце

Када је реч о прилагођености услуге потребама, родитељи сматрају да су услуге од великог значаја за функционисање њиховог детета.

Ипак, када је реч о прилагођености услуге потребама највећи број родитеља (55%) сматра да би услуга могла да се унапреди, у смислу повећања доступности, јер како наводе родитељи: „*Значило би нам, много, уколико бисмо имали обезбеђен превоз детета до школе или накнаду за превоз детета*“.



Графички приказ 12: Прилагођеност услуге Лични пратилац детета потребама деце према мишљењу родитеља

Како је ова студија узимала у обзир само децу која живе у природном окружењу, у заједницама, са својим сродницима, тако предмет анализе нису била деца са сметњама у развоју смештена у институције, нити утврђивање карактеристика и прилагођености институција потребама деце.

3.6. Социјална укљученост у заједницу и друштво

Социјална ускљученост у друштво посматрана је кроз инклузивност/ексклузивност деце у формалне системе који доприносе укључености и кроз неформалне инклузивне процесе.

На формалну укљученост у највећој мери утиче образовни систем, односно укљученост деце у процес школовања.

У претходном делу студије указано је на чињенично стање да је проценат деце која не похађају школу висок, као и проценат деце која похађају специјална одељења у својим школама. Ово указује на присутну искљученост из редовних друштвених токова, пошто су контакти са вршњацима сведени на минимум (код деце која не похађају школу), односно присутна је сегрегација деце и њихова ексклузивност (код деце ученика специјалних одељења).

Посматрано кроз неформалне инклузивне процесе, већина родитеља је изјавила да је њихово дете социјално укључено бар једном недељно, а 30% деце није укључено ни у какве социјалне активности. Под тим су подразумевали да деца имају контакте са вршњацима, комшилуком, одлазе на различите врсте спортских или културних манифестација и слично.

Уочена је учесталост одговора које родитељи, најчешће мушке деце, наводе: „*Водимо дете да гледа утакмицу локалног фудбалског клуба*“ или када је реч о укључености, опште популације деце са сметњама у развоју, у социјални живот и игру са вршњацима: „*Често идемо да шетамо, па успут сретнемо неко дете и онда се они играју.*“

Родитељи деце која немају никакву врсту социјалних контаката као најчешћи разлог наводе: „*Па, знате како, његово/њено стање је такво да дете није могуће укључити у ,те, инклузивне активности.*“

Посматрајући корелацију социјалне укључености у односу на године старости уочљиво је да неформална социјална укљученост деце расте са годинама, тако да старија деца имају чешће социјалне активности у односу млађу.

4. ИЗЛОЖЕНОСТ СИРОМАШТВУ

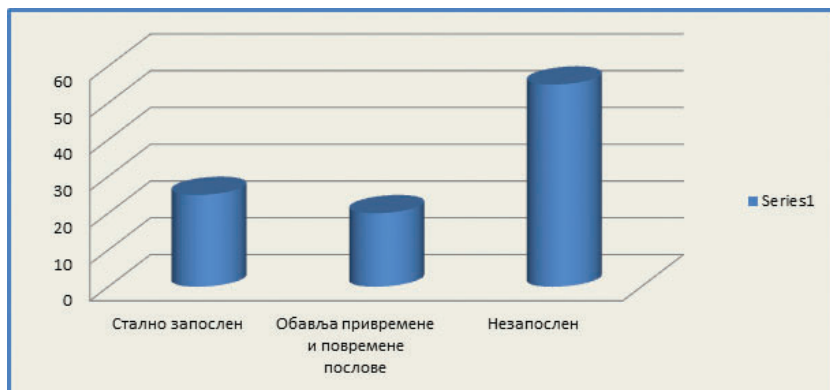
Изложеност сиромаштву посматрана је кроз различите домене, односно области од значаја за финансијске прилике домаћинства. Тако је сиромаштво посматрано у односу на запосленост

чланова породице, поседовање покретне и непокретне имовине, висину месечних прихода коју остварују, државна давања и помоћ коју им пружају други сродници и заједница.

4.1. Запосленост чланова породице

Родитељи деце са сметњама у развоју у највећем броју су без сталног запослења. Од укупног броја испитаних 55% родитеља није запослено.

Од укупног броја запослених родитеља (45%), њих чак 75% запослено је у приватном сектору, најчешће радећи привремене и повремене послове. Радећи у приватном сектору родитељи остварују мање зараде, него у јавном.



Графички приказ 13: Процентуално израшена запосленост родитеља

Велики број породица наводи да је рођењем детета са сметњама у развоју често морао један супружник да одустане од посла. Као узрок за одустанак од посла најчешће наводе недостатак подршке за бригу о детету.

4.2. Покретна и непокретна имовина

Највећи број породица корисника имају у свом власништву земљишне површине од преко 0,5 хектара. Међутим треба напоменути да велика већина корисника живе у руралним планинским пределима где земљишта нису плодна и културе које успевају у оваквим пределима не доносе високе приходе.

У том контексту ваља истаћи да управо поседовање земљишне површине од преко 0,5 ха може негативно утицати на финансијс-

ку стабилност и повећати изложеност сиромаштву. Разлог за тако нешто је законодавна одредба у којој стоји да новчану социјалну помоћ могу примати само породице/домаћинства која испуњавају прописане услове. А један од прописаних услова је да “да подносилац захтева нема више од 0,5 хектара земље у власништву”. Услед наведених чињеница право на новчану социјалну помоћ остварује новчану социјалну помоћ прима 9% породица деце са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Сва домаћинства поседују у свом власништву објекат у ком живе. Највећи број породица живи у породичним кућама, које су површине од преко 70 м². У породичним кућама са преко 100 м² живи око 40% деце са сметњама у развоју.

4.3. Месечни приходи

Узимајући у обзир претходно наведену чињеницу да највећи број родитеља деце са сметњама у развоју није запослен, а да од запослених највећи број њих ради у приватном сектору, долази се до закључка да је сиромаштво итекатко присутно и изражено у овим домаћинствима.

На овај закључак указује чињеница да просечни месечни доходак, како наводе родитељи, у приватном сектору износи између 25.000,00 – 35.000,00 динара на месечном нивоу. А ако се тома дода податак да је скоро 50% родитеља незапослено, добија се комплетнија слика о финансијским приликама ових породица.

Уз то, не треба пренебрегнути ни чињеницу да су породице које имају дете са сметњама у развоју изложене увећаним трошковима услед проблема са којима се суочавају, а како би могли задовољити потребе детета.

Приходи од пољопривреде нису високи и променљиви су. Разлог за променљивост висине прихода које остварују породице бавећи се пољопривредом и сточарством лежи у чињеници да не поседују савремене механизација како би заштитили свој принос, али и у непредвидивим тржишним токовима, који неретко остављају пољопривредника без зараде упркос баљењу конкретном активношћу.

Готово две трећине породица навело је да њихови приходи нису довољни како би деци обезбедили адекватну негу.



Графички приказ 14: Финансијске могућности родитеља да одговоре на специфичне захтеве за задовољење потреба њихове деце, исказано у процентима.

У руралним подручјима сиромаштво деце је изражен проблем, што указује да највећи број деце живи испод линије сиромаштва.

Узимајући у обзир повећане трошкове домаћинства неопходних за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом, као што су издвајања за различита помагала, посебан превоз, специфична исхрана, лекови који нису (у потпуности) покривени здравственим осигурањем, и степен сиромаштва ове деце је виши.

Породице најмање средстава издвајају за унапређење положаја детета у смислу повећања партиципације и укључености у друштво, а највише за лечење и набавку производа потребних за свакодневну бригу о детету.

Уочена је и корелација између висине месечних примања и неформалне социјалне укључености деце, те деца која живе у породицама која имају виша примања од просека јесу и социјално укљученија.

Графички приказ испод представља илустрацију утицаја месечних примања на неформалну социјалну укљученост деце. Висина примања подељена је кроз тростепену скалу где под појмом „висока примања“ се подразумевају примања нешто виша од просека, „ниска примања“ примања нешто мања од просека и примања на нивоу просека означена су појмом „средње висока примања“. У односу на тај степен упоређен је број неформалних контаката детета на седмичном нивоу.



Графички приказ 15: Корелација висине месечних примања и броја неформалних социјалних контаката

4.4. Државна новчана давања

Државна новчана давања анализирана су у односу на новчана давања која породице остварују по основу свог неповољног материјалног статуса или по основу здравственог стања детета са сметњама у развоју. Оно што је заједничко свим овим давањима јесте да долазе од стране државних органа, неке од локалних власти, односно града Ваљева, а неке од стране Републике Србије.

Идентификација података и указивање на релевантне индикаторе вршено је на основу одговора родитеља деце са сметњама у развоју, на тај начин што су указивали на примања која су има доступна. И поред настојања истраживача да укаже и објасни шта које новчано давање подразумева, постоји вероватноћа да, услед неразумевања или неког другог разлога, родитељи нису навели сва давања која су им заиста доступна.

4.4.1. Туђа нега и помоћ

Од укупног број испитаника, њих 50% користи туђу негу и помоћ (ТНП). Од укупног броја корисника права на ТНП, највећи број добија новчани износ који није у увећаном износу. Међу корисницима права на ТНП њих 30% добија увећани износ ТНП.

Обрнуто пропорционална корелација уочена је анализирајући висину примања корисника и остварење права на новчано

давање по основу туђе неге и помоћи. Дакле, корисници са вишим примањима чешће су остваривали право на ТНП.

Ипак, значајно је напоменути да скоро сви анкетирани, који остварују право на ТНП, наводе да додатак за туђу негу и помоћ представља најчешћи и највиши износ прихода који остварују.

4.4.2. Новчана социјална помоћ

Право на новчану социјалну помоћ остварује само 9% породица које као једног члана имају дете са сметњама у развоју.

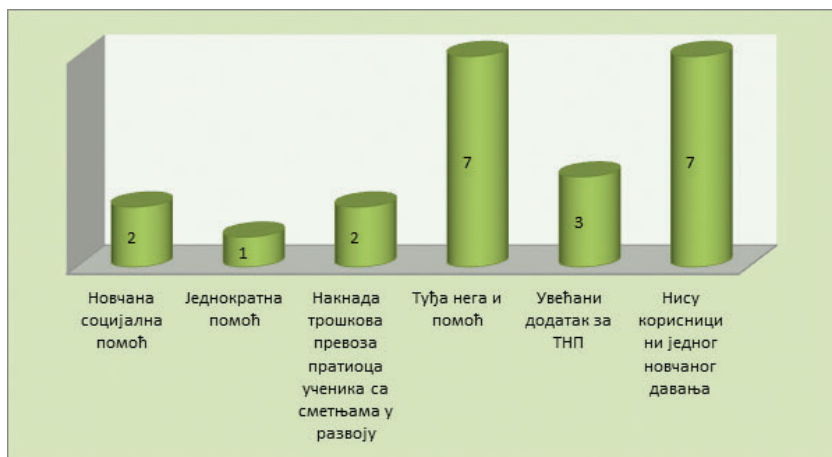
Главни разлог услед кога породице деце са сметњама у развоју нису квалификоване у великом броју за остварење овог права лежи у чињеници да највећи број домаћинстава има у свом власништву има земљишне површине од преко 0,5 хектара.

4.4.3. Остала новчана давања

Осим права на претходно наведене новчане накнаде породице деце са сметњама у развоју су наводиле да добијају право на једнократну новчану помоћ (око 5%); право на накнаду превоза ученика (око 10%); и право на новчану помоћ (око 20%).

Оно што је, такође, значајно напоменути јесте да чак 7 од укупно 20 анкетираних породица нису корисници ни једног државног новчаног давања.

Графички приказ испод илуструје колико породица од укупно 20 (N=20) остварује право на новчану накнаду и по ком основу.



Графички приказ 16: Процентуални приказ корисника новчаних давања

4.5. Помоћи других лица

Највећи број родитеља је навео да има помоћ и подршку других лица, али је та помоћ изузетно ретко доступна у финансијском облику. Најчешће добијају помоћ у смислу пружања непосредне бриге о детету.

Финансијску врсту помоћи најчешће добијају од најближих сродника. Те је тако финансијска подршка, у највећем обиму, доступна од деда и баба деце или стричева и тетки.

Број породица које добијају новчану помоћ од других лица изражена процентуално је око 45%.

Износи које породице добијају као помоћ других лица крећу се најчешће у распону од 5.000 – 10.000 на месечном ниову (55% од укупног броја породица). Само у 10% случајева родитељи су навели да по основу помоћи других лица месечно приходују износ од преко 15.000 динара. У случајевима у којима родитељи приходују преко 15.000 динара месечно, лица која пружају новчану помоћ су корисници иностране пензије или се налазе на раду у иностранству.

Ипак, важно је нагласити и то да је овај вид подршке привремен и не узима се као сталан вид финансијске подршке, услед чињенице да се месечни износи које добијају по овом основу у многоме разликују од месеца до месеца.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Закључци који се као логични намећу, узимајући у обзир претходни текст студије случаја, указују да је највећи део деце вишеструко функционално ограничених способности. Овај закључак произилази из чињенице да велики број деце нема развијен говор сходно узрасту, те да се комуникација заснива на ограниченом фонду речи што узрокују отежаном успостављању комуникације и готово немогућом комуникацију са непознатим особама. Велики број деце није у могућности да се самостално храни, а готово сва деца немају развијену функционалну способност припреме оброка. Када је реч о одржавању личне хигијене готово свој деци је потребна помоћ око неких активности. Слична ситуација је и када је реч о орјентацији у простору. Писање и читање је у највећем броју случајева делимично развијено, те су одређене радње усвојене, док друге нису.

Стога, закључак када је реч о функционалним могућностима и способностима деце јесте да је тренутно стање такво да је функционална ограниченост у великом обиму присутна, и то у већини домена у оквиру којих је посматрана. Из чега је уочљиво да је деци потребна подршка и помоћ како би извршавали основне функционалне активности у највећем броју случајева. Како деца, а ни њихови родитељи немају обезбеђену професионалну подршку закључак је да су она далеко од својих функционалних максимума и да би стање било далеко боље уколико би био обезбеђен континуиран и свеобухватан рад са професионалцима одговарајућих струка на унапређењу функционалности деце.

На положај деце у највећој мери утиче породица. А када је реч о породицама деце са сметњама у развоју и њиховој функционалности основне карактеристике су да су родитељи слабо упознати са правима и услугама, да не знају како могу да остваре своја права и да као последица тог стања услуге које би подржавале њихов живот у заједници њима нису доступне, као ни права у смислу финансијске подршке, превасходно.

Деца са сметњама у развоју из руралних предела Ваљева, нису у потребном обиму укључена у редовни систем школовања. Велики број деце или не похађа школу или су ученици специјалних одељења, што доприноси сегрегацији или тоталном искључењу из редовних друштвених токова, односно ексклузивности ове деце.

Здравствени статус је такав да сва деца имају одређену врсту обољења, која их и сврстава у групу деце са сметњама у развоју. Здравствено стање у ком се налазе указује на потребу за свеобухватном здравственом заштитом која је доступна у потребној мери, сходно индивидуалним потребама конкретног детета.

Здравствена сигурност у смислу апсолутне доступности здравствених књижица није на потребном нивоу, јер и даље постоје деца која нису здравствено осигурана.

Сарадња са државним установама социјалне заштите постоји, али не и у потребном обиму. Родитељи се често обраћају Центру за социјални рад Колубара, али услед различитих околности не добијају сву потребну подршку и помоћ. Сарадња са недржавним установама је на јако ниском нивоу.

Последица лоше сарадње, али и ниског степена информисаности о начинима за остварење права узрокује изузетно ниску заступљеност деце са сметњама у развоју међу корисницима услуга социјалне заштите на територији града Ваљева. Осим ових разлога, један од битних лежи и у чињеници да се одрђене услуге

пружају само у градској средини, али не и у руралним сеоским подручјима, што је неопходно изменити.

Социјална укљученост деце је на нижем нивоу од потребног, узрокована великим бројем деце која не похађа школу, или похађа специјална одељења, и самим тим је искључена из редовних друштвених токова. Такође, ни неформална укљученост није на високом нивоу, те велики број деце има мало социјалних контаката. Важно је напоменути да је и укљученост предшколске деце, такође, слаба.

Сиромаштво је изузетно заступљено посматрано унутар популације породица које као једног од чланова имају дете са сметњама у развоју. На заступљеност неповољне финансијске ситуације и сиромаштва ових породица утиче ниска стопа запослености, али и ниске зараде међу запосленима. Треба имати у виду и да ове породице живе у руралним пределима, где пољопривредне културе које успевају не доносе високе приходе, те да земљиште није нарочито плодно. Такође, значајно је указати и на то да степен упознатости са могућностима за остварење различите врсте новчане и неновчане подршке јесте изузетно низак, те да породице не остварују велики број припадајућих им бенефита. Подршка окружање је значајна, али у далеко већем обиму изражена у виду нефинансијских давања.

Имајући у виду да породице деце са сметњама у развоју, услед специфичности проблема са којима се суочавају, имају повећане трошкове приликом задовољавања основних потреба детета са сметњама у развоју, закључак је да су оне у далеко неповољнијем економском статусу од и иначе сиромашних грађана руралних предела.

Деца са сметњама у развоју чији су родитељи упућенији у право и процедуре, која су корисници услуга социјалне и здравствене заштите, чије породице имају више средстава за задовољавање потреба детета са сметњама у развоју, функционално су способнија и њихово свеопште функционисање на вишем је нивоу.

Општи закључак је да је деци са сметњама у развоју и инвалидитетом у Ваљеву и околини, као и њиховим породицама, потребно је обезбедити свеобухватну, доступну и интензивну подрску како би учествовала у друштву равноправно са другом децом. Иако је последњих година дошло до значајнијег напретка, деца са сметњама у развоју и инвалидитетом и даље се суочавају са значајним, мултипликованим тешкоћама. Ситуација у руралном подручју је додатно отежана у погледу доступности и квалитета со-

цијалних, здравствених и образовних услуга, а породице деце са сметњама у развоју и инвалидитетом суочавају се са проблемима сиромаштва и недовољне финансијске подршке за додатне трошкове инвалидитета.

Vladimir Jovanovic

ANALYSIS OF THE SITUATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES THAT LIVING IN THE RURAL AREAS OF THE MUNICIPALITY OF THE CITY OF VALJEVO

Resume

The subject of this paper is an analysis of the situation of children with disabilities living in the rural areas of the city of Valjevo.

The aim of the paper is to produce a Case Study that represents an independent assessment of the situation and needs of children with disabilities and disabilities (hereinafter referred to as a child with developmental disabilities will include children with disabilities and disabilities) in the rural areas of the city of Valjevo.

Consequently, the case study will cover the analysis of the situation of children and their families in the following areas: poverty and social security, social protection and the right to life in the family environment and health care.

Considering that no comprehensive research has been done on this topic, this case study is an attempt to synthesize data on the situation of children with disabilities in one place in order to indicate the main directions of work on improving the position and well-being of this category of persons with disabilities.

Direct visits to the family and the realization of research through quantitative and qualitative work with parents, data on family situations were obtained, the needs of the child and the family were assessed. This method is not planned by the initial research draft, but this activity is subsequently added due to the relatively low availability of data on the situation of children and families of children with disabilities and disabilities in rural areas.

The conclusion is that children with disabilities in Valjevo, as well as their families, need to have comprehensive, accessible and intensive support provided by local authority in order to participate in society equally with other children. Although significant progress has been made in recent years, children with disabilities continue to face significant, multiplied difficulties. The situation in the rural area is further aggravated in terms of the availability and quality of social, health

and education services, and the families of children with disabilities and disabilities face poverty problems and insufficient financial support for additional disability costs.

Keywords: a child with developmental disabilities, rural area, town Valjevo, position analysis, family

* Овај рад је примљен 30. августа 2018. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 15. новембра 2018. године.

*Јасна Хрнцић**

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

*Невенка Жегарац***

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ПРОГРАМИ ОБУКЕ ЗА МЕНТОРЕ ПРАКТИЧНЕ ОБУКЕ У ОБЛАСТИ СОЦИЈАЛНОГ РАДА И СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ***

Сажетак

У оквиру пројекта TEMPUS SHESPSS развијени су Глобални стандарди и компетенције за образовање социјалних радника у Републици Србији и Стандарди практичне обуке у образовању социјалних радника у Републици Србији, у оквиру којих су дефинисани задаци и одговорности ментора за практичну обуку у области социјалне заштите. Ауторке су развиле два програма обуке за менторе практичне обуке у области социјалног рада и социјалне политике током студија, приправничког стажа и током даљег професионалног развоја: једнодневну Основну обуку и дводневну Напредну обуку. Програми су 2016. год пилотирани када су високо оцењени, затим незнатно кориговани на основу сугестија учесника и финализовани. Циљеви *Основне обуке* за менторе су: а) развијање вештина примене стандарда и компетенција за образовање социјалних радника током практичне обуке у социјалној заштити, б) увод у вештине испуњења циљева учења и задатака ментора у

* jasna.hrncic@fpn.bg.ac.rs.

** nevenka.zegarac@fpn.bg.ac.rs.

*** Рад је презентован на националној конференцији са међународним учешћем „Завршна конференција TEMPUS SHESPSS: „Јачање високог образовања за развој социјалне политике и социјалног рада и унапређење пружања социјалних услуга“, у оквиру сесије „Нови студијски програми на три универзитета у Београду и резултати пилотирања“, Београд, 24.3.2017. Организатор: Факултет политичких наука, Универзитет у Београду.

реализацији практичне обуке и ц) упознавање полазника са процесом припреме и реализације плана учења практиканата на практичној обуци и оспособљавање за евалуацију практичне обуке. Општи циљ *Напредне обуке* је развијање вештина оптималног менторског вођења студената и других практиканата на практичној обуци у складу са Стандардима практичне обуке у образовању социјалних радника.

Кључне речи: социјална заштита, стандарди практичне обуке, основна обука, напредна обука, евалуација.

1. УВОД

Многи аутори су указали на то да је социјални рад делатност која повезује различите нивое знања. Памела Третвик¹⁾ разликује три домена знања социјалних радника: 1) домен *теоријског знања*; 2) домен *фактичког знања*, који обухвата знање права, социјалне политике и политике, процедура и праксе организације у којима се одвија пракса социјалног рада, знање о посебним проблемима са којима се социјални радници уобичајено сусрећу и знање о различитим групама људи²⁾ које чине „дисциплинарну територију социјалног рада“³⁾, и 3) домен *практичног знања*, који подразумева примену постојећег знања из различитих домена, као и стварање новог знања и развој вештина. Вотсон и Вестова⁴⁾ повезују различите приступе пракси социјалног рада са релевантним методама. *Процедурални приступ* укључује бихејвиоралне методе, вођење случаја, интервенције у кризи, еколошко--системски рад, рад са групом и рад усмерен на задатак. *Индивидуално патолошки приступ* обухвата методе интервенција у кризи, рада са породицом, рада са групом и психосоцијалног саветовања. У *прогресивном приступу* се примењују методе кратког рада усмереног на решења, рада у заједници, конструктивног рада, рада усмереног на задатак, феминистичког/наративног рада, рада са групом и структуралног социјалног рада. Изузетан значај практичне примене теоријског и фактичког знања указује на потребу да се у образовању

1) Pamela Tretvik, *Social Work Skills and Knowledge: A Practice Handbook*, 3rd edn. Open University Press, Maidenhead, 2012.

2) Ради се о групама људи који су различити на основу класе, етничког порекла, расе, узраста, пола, сексуалне оријентације, ометености, или који се разврставају на основу неког статуса (избеглице, тражиоци азила, мигранти, номади и сл.).

3) Brian Sheldon & Geraldine Macdonald, *A Textbook of Social Work*. Routledge, London, 2009, str. 3.

4) David Watson & Janice West, *Social Work Process and Practice: Approaches, Knowledge and Skills*, Palgrave Macmillan, New York, 2006.

социјалних радника посебна пажња посвети различитим областима праксе и да практична обука има значајно место у курикулима високошколских установа које образују социјалне раднике. Она је саставни и незаобилазни део образовања социјалних радника током целих студија, приправничког стажа и током даљег професионалног развоја⁵⁾. Тако је на Факултету политичких наука Универзитета у Београду стручна пракса обавезни предмет на свакој години студија, у оквиру кога студенти обављају теренску праксу у некој од релевантних институција.

Обезбеђивање адекватних услова за практичну обуку захтева сарадњу високошколске установе са организацијама у којима се реализује социјални рад и социјална политика и са институцијама које се баве унапређењем и надгледањем праксе социјалног рада, као што су Комора социјалне заштите, Удружење стручних радника социјалне заштите Србије, Асоцијација центара за социјални рад Србије, Републички завод за социјалну заштиту исл. Такође, потребно је развити механизме који обезбеђују квалитет и релевантност ове обуке. Дефинисање стандарда који би обезбедили адекватан ниво образовања током практичне обуке би омогућило усклађенију и ефективнију сарадњу између кључних актера у спровођењу практичне обуке: студената тј. практиканата, високошколских установа, институција у којима се реализује пракса социјалног рада, институција које унапређују и надгледају праксу, као и наставник високошколских установа, ментора практичне обуке и супервизора стручног рада. Иако се стандардима регулише образовање за социјални рад у великом броју напредних земаља⁶⁾, стандарди практичне обуке у образовању социјалних радника и општи стандарди за образовање социјалних радника до скоро нису били усвојени у нашој земљи.

2. УСВАЈАЊЕ СТАНДАРДА ЗА ОБРАЗОВАЊЕ СОЦИЈАЛНИХ РАДНИКА У СРБИЈИ

Стандарди за образовање социјалних радника су 2016. године развијени и усвојени у Србији у оквиру пројекта *Јачање високог образовања за развој социјалне политике и унапређење пружања*

- 5) Council on Social Work Education – CSWE, *Social Work Practice, Education, and Educational Policy and Accreditation Standards*, 2012, Internet, <http://www.cswe.org/File.aspx?id=13780>, 23/05/2014; Mark Doel, *Social Work Placements: A Traveller's Guide*, Routledge, London, 2010; Joyce Lishman, *Handbook for Practice Learning in Social Work and Social Care*. 2nd edition, Jessica Kingsley Publishers, London, 2007.
- 6) International Association of Schools of Social Work and International Federation of Social Workers *Global Standards for Social Work Education and Training*, 2004, Internet, http://cdn.ifsw.org/assets/ifsw_65044-3.pdf, 12/03/2014.

социјалних услуга⁷⁾ који је део TEMPUS програма Европске уније (TEMPUS SHESPSS). Циљеви овог пројекта су били да се развију нови студијски програми и стручни профили на основним и мастер студијама социјалног рада на Универзитету у Нишу и Новом Саду и да се унапреде постојећи студијски програми социјалног рада и социјалне политике на свим нивоима едукације Универзитета у Београду; да се оснаже владини и јавни службеници у реализацији социјалне политике; и да се оснаже социјални радници за пружање квалитетнијих социјалних услуга које доприносе особама из различитих искључених група да се брину о себи и укључују у друштво. Координатор пројекта је био Универзитет у Нишу, а партнери су били Универзитет у Београду, Универзитет у Новом Саду, Institute of Education, University of London из Енглеске, University of Catania из Италије, University College Zealand из Данске, Удружење стручних радника социјалне заштите Србије и Асоцијација центара за социјални рад Србије, Републички завод за социјалну заштиту и Центар за самостални живот особа са инвалидитетом⁸⁾.

Тим Одељења за социјалну политику и социјални рад Факултета политичких наука Универзитета у Београду је у оквиру овог пројекта, у сарадњи са свим носиоцем и свим партнерима на пројекту TEMPUS SHESPSS, уобличио Исоходе учења за студије социјалног рада⁹⁾ и Стандарде и компетенције за образовање социјалних радника¹⁰⁾, као и стандарде за пет посебних области:

1. Стандарди и компетенције за образовање социјалних радника за рад са децом и младима;
2. Стандарди и компетенције за образовање социјалних радника за рад са одраслима и старима;
3. Стандарди и компетенције за образовање социјалних радника у области менталног здравља;

7) Енгл. *Strengthening Higher Education for Social Policy Making and Social Services Delivery* – TEMPUS SHESPSS.

8) Невенка Жегарац, „Компетенције за квалификације у социјалном раду: изградња стандарда“, у монографији: *Стандарди за образовање социјалних радника у Србији: Развој компетенција за квалитетну професионалну праксу* (приредила Невенка Жегарац), Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2016, стр. 9-45.

9) Невенка Жегарац, Наталија Перишић, Тамара Џамоња Игњатовић, Јасна Хрнцић, Мирослав Бркић, Јасна Вељковић, Анита Бургунд, Драгана Станковић, Марина Пантелић, Јелена Видојевић, „Исоходи учења за студије социјалног рада“, у монографији: *Стандарди за образовање социјалних радника у Србији: Развој компетенција за квалитетну професионалну праксу* (приредила Невенка Жегарац), Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2016, стр. 46-48.

10) Невенка Жегарац (приредила) *Стандарди за образовање социјалних радника у Србији: Развој компетенција за квалитетну професионалну праксу*, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2016.

4. Стандарди и компетенције за образовање социјалних радника за рад са сиромашнима;
5. Стандарди практичне обуке у образовању социјалних радника.

Формирањем и усвајањем Стандарда практичне обуке у образовању социјалних радника на националном нивоу¹¹⁾, у коме су учествовали кључни актери у образовању за социјални рад на националном нивоу, регулише се начин спровођења практичне обуке који ће обезбедити оптималну оспособљеност студената за практични рад. Ови стандарди укључују:

Стандард 6.1: Практична обука студената социјалног рада се састоји из практичне наставе и теренске праксе и има видљиво место у курикулуму високошколске установе

Стандард 6.2: Теренска пракса има дефинисан курикулум за сваку годину студија

Стандард 6.3: Практична обука студената је довољне дужине и комплексности задатака и прилика за учење да припреми студенте за професионални рад

Стандард 6.4: Теренска пракса је супервизирана и евалуирана од стране квалификованог ментора

Стандард 6.5: Обезбеђени су адекватни ресурси за реализацију и развој квалитетне теренске праксе

Стандард 6.6: Практична обука се реализује у складу са вредностима, принципима и етиком социјалног рада¹²⁾.

Усвајање *Опитих стандарда и компетенција за образовање социјалних радника*¹³⁾ и *Стандарда практичне обуке*¹⁴⁾ је подстакло развој програма обуке за менторе практичне обуке у области социјалног рада и социјалне политике, у складу са наведе-

11) Јасна Хрнцић, Невенка Жегарац, Анита Бургунд, „Стандарди практичне обуке у образовању социјалних радника“, у монографији: *Стандарди за образовање социјалних радника у Србији: Развој компетенција за квалитетну професионалну праксу* (приредила Невенка Жегарац), Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2016, стр. 123-131.

12) Исто, стр. 123-131.

13) Невенка Жегарац, Наталија Перишић, Тамара Цамоња Игњатовић, Анита Бургунд, Марина Пантелић, Драгана Станковић, „Општи стандарди и компетенције за образовање социјалних радника“, у монографији: *Стандарди за образовање социјалних радника у Србији: Развој компетенција за квалитетну професионалну праксу* (приредила Невенка Жегарац), Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2016, стр. 49-65.

14) Јасна Хрнцић, Невенка Жегарац, Анита Бургунд, *Стандарди практичне обуке у образовању социјалних радника*, 2016, стр. 123-131.

ним Стандардом 6.4. Интерпретација овог стандарда одређује критеријуме за селекцију ментора (стандарди 6.4.1 и 6.4.2), задатке ментора (стандард 6.4.3), обавезе високошколске установе да обезбеди подршку и обуку за менторе и пратеће материјале (стандарди 6.4.4, 1 и 2), подстиче активно укључивање ментора у обликовање практичне и теоријске обуке (стандард 6.4.5) и регулише начине евалуације практичне обуке од стране ментора, студента и предметног наставника (стандарди 6.4.6 до 6.4.9)¹⁵⁾. Обука ментора је значајан корак у развоју квалитетне практичне обуке, будући да је ментор кључна особа у образовању социјалних радника на терену, током које се практикант суочава са два важна задатка унутар супервизијског процеса: како да интегрише у свој рад теорију и праксу и како да одговара на динамику моћи у супервизијском процесу, тј. током сарадње са ментором¹⁶⁾. За решавање ових питања кључне су компетенције ментора да помогну практикантима да моделирају сопствену праксу социјалног рада, свој однос према корисницима и свој професионални идентитет. Практикант може бити студент социјалног рада, као и постдипломац на приправничком стажу или на обуци из области примене социјалног рада. Образовање за менторски рад омогућава повећање компетенција ментора и самим тим квалитетније образовање студената и других практиканата са социјални рад и социјалну политику.

3. ДВА ПРОГРАМА ОБУКЕ ЗА МЕНТОРЕ ПРАКТИЧНЕ ОБУКЕ У ОБЛАСТИ СОЦИЈАЛНОГ РАДА И СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

Стандардима практичне обуке у образовању социјалних радника се предвиђа да високошколска установа има обавезу да обезбеди обуку за менторе и пратеће материјале¹⁷⁾. Ауторке су се, као чланови тима Одељења за социјалну политику и социјални рад Факултета политичких наука Универзитета у Београду на пројекту ТЕМПУС СХЕСПСС, подухватиле задатка да припреме програм обуке за менторе практичне обуке у области социјалног рада и социјалне политике. Ради лакше организације похађања обуке развиле су два програма обуке за менторе, једнодневну Основну обуку

15) Исто, стр. 123-131.

16) David Watson & Janice West, *Social Work Process and Practice: Approaches, Knowledge and Skills*, нав. дело.

17) Јасна Хрчић, Невенка Жегарац, Анита Бургунд, *Стандарди практичне обуке у образовању социјалних радника*, 2016, стр. 127-128.

и дводневну Напредну обуку. Поступак припреме програма обуке се састајао од креирања нацрта оба програма обуке и пратећих материјала за полазнике, пилотирања оба програма у октобру и новембру 2016. год., корекције програма и материјала на основу искустава током пилотирања и финализовања два програма обуке. Програми су засновани на принципима активног учења, изразито интерактивни и са бројним вежбама у којима се усваја знање и развијају вештине. Примењене су технике активног учења: дискусија у великој групи, комуникација у паровима, рад у малим групама, презентација пред великом групом, симулација процеса кроз игру улога, исл.

Циљеви *Основне обуке за менторе* су: 1) развијање вештина примене стандарда и компетенција за образовање социјалних радника током практичне обуке у социјалној заштити; 2) увод у вештине испуњења циљева учења и задатака ментора у реализацији практичне обуке и 3) упознавање полазника са процесом припреме и реализације плана учења практиканата на практичној обуци и оспособљавање за евалуацију практичне обуке.

Основна обука се састоји из четири блока. У првом блоку се презентују и дискутују Стандарди и компетенције за образовање социјалних радника и Стандарди практичне обуке у образовању социјалних радника. Други блок се бави развојем компетенција за образовање социјалних радника током практичне обуке, кроз увиђање кључних компетенција и вежбу имплементације стандарда практичне обуке у образовању социјалних радника у радном окружењу учесника обуке. Следећи блок је посвећен циљевима учења током практичне обуке и задацима ментора. Укључује групну дискусију о искуствима учесника у улози ментора са едукативним резимеом и игру улога у којој се симулира први дан стручне праксе и први састанак са практикантом. Последњи блок је посвећен плану учења практиканата и евалуацији у оквиру практичне обуке, у коме се кроз групну дискусију и рад у малим групама разматрају методе преношења знања, фазе припреме плана учења, елементи плана учења и елементи евалуације практичне обуке.

Услов за похађање *Напредне обуке за менторе* је претходно завршена Основна обука за менторе. Општи циљ Напредне обуке је развијање вештина оптималног менторског вођења студената и других практиканата на практичној обуци у складу са Стандардима практичне обуке у образовању социјалних радника. Посебни циљеви су: 1) развијање вештина информисања практиканата о визији, мисији, вредностима, структури и функционисању организације у којој се пракса реализује; 2) развијање вештина припреме

и реализације плана практичне обуке практиканата; 3) развијање вештина ефикасне и рефлексивне комуникације са практикантом; 4) оспособљавање полазника за примену теренске посете као технике обучавања; 5) подстицање поштовања етичких принципа током реализације практичне обуке; и 6) развијање вештина евалуације практичне обуке.

Први дан обуке се састоји од четири едукативна блока. У првом блоку се увежбава оријентација практиканта у организацији у којој обавља праксу кроз приказ вредности, визије и мисије организације, групну дискусију и увежбавање припреме органиграма кроз рад у малим групама. Други блок је посвећен развијању вештина давања и примања повратних информација кроз приказ принципа ових вештина и увежбавање у паровима њихове примене. Трећи блок се бави развијањем вештина преуоквиравања кроз едукативни увод, вежбе у паровима и групну дискусију, након чега се учесници уводе у вештине обучавања на терену. Четврти блок је посвећен увежбавању ефикасног обучавања на терену кроз групну дискусију, приказ фаза теренске посете и њену симулацију кроз игру улога. Затим се увежбава примена етичких принципа у пракси кроз анализу Кодекса професионалне етике, одговарање на етичке дилеме кроз дискусију у малим групама, презентацију и дискусију у великој групи и едукативни резиме.

Други дан обуке се састоји од четири едукативна блока. У првом и другом блоку се развијају вештине припреме плана стручне праксе са практикантом кроз едукативни увод, рад у малим групама, игру улога, дискусију у великој групи и резиме. Трећи блок је посвећен развоју вештина вођења менторског састанка кроз едукативни увод, симулацију, дискусију у великој групи и резиме, током које се реализује и евалуација стечених вештина полазника обуке. Четврти блок је посвећен евалуацији практичне обуке кроз дискусију у малим групама, презентацију у великој групи, едукативни резиме и групну дискусију. Обука се завршава њеном евалуацијом и затварањем.

3. ЕВАЛУАЦИЈА ПРОГРАМА ОБУКЕ

Програм је пилотиран у 2016. год. Полазници су из разнородних организација у којима су били актуални или будући ментори за теренску праксу студената социјалне политике и социјалног рада Факултета политичких наука Универзитета у Београду. Основну обуку је похађало 16 полазника из 10 организација, а напредну 19

полазника из 13 организација. Оба тренинга су евалуирана од стране независних евалуатора применом две форме Упитника за евалуацију, за Основну и за Напредну обуку. Обе форме су обухватале девет исказа о карактеристикама обуке, које су оцењиване од 1 до 5 (1 - најнижа оцена, 5 – највиша оцена), као и четири отворена питања за коментаре о квалитету тренинга.

Просечна оцена Основне обуке је била између 4,68 и 5,00, и то: просечна оцена 5 за квалитет програма, применљивост у менторском раду, ефикасност у развоју компетенција ментора и квалитет едукативног материјала; просечна оцена 4.87 за обухватност програма, развијање практичних вештина, подстицање партиципације корисника и испуњеност својих очекивања од програма; и просечна оцена 4.68 за применљивост програма на друге типове стручног рада. Сви коментари су били веома позитивни.

Просечна оцена Напредне обуке је била између 4,87 и 5,00. и то: просечна оцена 5 за квалитет програма, развијање практичних вештина, ефикасност у развоју компетенција ментора, подстицање партиципације корисника и испуњеност својих очекивања од програма; просечна оцена 4.93 за применљивост у менторском раду и квалитет едукативног материјала; и просечна оцена 4.87 за обухватност програма и његову применљивост на друге типове стручног рада. Коментари су указивали на значај и корисност обуке.

4. ЗАКЉУЧАК

Практична обука заузима изузетно значајно место у образовању социјалних радника, струци која има јединствену спрегу теорије и праксе. Обезбеђивање адекватних услова за практичну обуку захтева сарадњу са организацијама у којима се реализује социјални рад и социјална политика и са организацијама које развијају и надгледају праксу социјалног рада, као и развој механизма који обезбеђују квалитет и релевантност практичне обуке. Стандарди који регулишу ову област су полазна основа за усклађенију и ефективнију сарадњу између кључних актера у спровођењу практичне обуке. Усвајање Исхода учења за студије социјалног рада, Стандарда и компетенција за образовање социјалних радника и Стандарда практичне обуке у образовању социјалних радника 2016. године у оквиру пројекта TEMPUS SHESPSS је подстакало развој програма обуке за менторе практичне обуке у области социјалног рада и социјалне политике током студија, приправничког стажа и даљег професионалног развоја. Ментор је кључна особа у образо-

вању социјалних радника на терену, који помаже практиканту не само да реализује теренску праксу, већ и да интегрише теорију и праксу социјалног рада, моделира своју праксу и однос према корисницима и према самом себи као професионалцу. Дефинисање програма обуке за менторе у складу са усвојеним стандардима је значајан корак у развоју квалитетне практичне обуке. Развијена су два програма за менторе практичне обуке у области социјалног рада и социјалне политике, приказана у овом чланку: програм Основне обуке за менторе практичне обуке у области социјалног рада и социјалне политике и програм Напредне обуке за менторе практичне обуке у области социјалног рада и социјалне политике. Оба програма су пилотирана и оцењена високим оценама од стране полазника у смислу њихове корисности за менторски и шири професионални рад.

Програми имају широку практичну примену за обуку како студената социјалне политике и социјалног рада, тако и постдипломаца на приправничком стажу или на обуци из различитих области примене социјалног рада. У оквиру Факултета политичких наука Универзитета у Београду се планира редовна обука ментора по овим програмима, као и редовно праћење и евалуација њихове примене. Акредитација програма у Републичком заводу за социјалну заштиту је у току.

ЛИТЕРАТУРА

- Жегарац, Невенка (приредила) *Стандарди за образовање социјалних радника у Србији: Развој компетенција за квалитетну професионалну праксу*. Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2016.
- Жегарац, Невенка, „Компетенције за квалификације у социјалном раду: изградња стандарда“, у монографији: (приредила Жегарац, Невенка), *Стандарди за образовање социјалних радника у Србији: Развој компетенција за квалитетну професионалну праксу*, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2016, стр. 9 – 45.
- Жегарац, Невенка, Перишић, Наталија., Цамоња Игњатовић, Тамара, Хрнчић, Јасна., Бркић, Мирослав, Вељковић, Јасна, Бургунд, Анита, Станковић, Драгана, Пантелић, Марина, Видојевић, Јелена, „Исходи учења за студије социјалног рада“, у монографији: (приредила Жегарац, Невенка), *Стандарди за образовање социјалних радника у Србији: Развој компетенција за квалитетну професионалну праксу*, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2016, стр. 46-48.
- Жегарац, Невенка., Перишић, Наталија, Цамоња Игњатовић, Тамара, Бургунд, Анита, Пантелић, Марина, Станковић, Драгана (2016) Општи стандарди и компетенције за образовање социјалних радника., у монографији:

- (приредила Жегарац, Невенка), *Стандарди за образовање социјалних радника у Србији: Развој компетенција за квалитетну професионалну праксу*, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2016, стр. 49 – 65.
- Хрнцић, Јасна, Жегарац, Невенка, Бургунд, Анита (2016) Стандарди практичне обуке у образовању социјалних радника. У: Жегарац, Н. (ур.) *Стандарди за образовање социјалних радника у Србији: Развој компетенција за квалитетну професионалну праксу*. Београд: Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, стр. 123-131.
- Council on Social Work Education – CSWE, *Social Work Practice, Education, and Educational Policy and Accreditation Standards*, 2012, Internet, <http://www.cswe.org/File.aspx?id=13780>, 23/05/2014.
- Doel, Mark, *Social Work Placements: A Traveller's Guide*, Routledge, London, 2010.
- International Association of Schools of Social Work and International Federation of Social Workers, *Global Standards for Social Work Education and Training*, 2004, Internet http://cdn.ifsw.org/assets/ifsw_65044-3.pdf, 12/03/2014.
- Lishman, Joyce, (ed.) *Handbook for Practice Learning in Social Work and Social Care*. 2nd edition, Jessica Kingsley Publishers, London, 2007.
- Sheldon, Brian & Macdonald, Geraldine, *A Textbook of Social Work*. Routledge, London, 2009.
- Trevithick, Pamela, *Social Work Skills and Knowledge: A Practice Handbook*. 3rd edn, Open University Press, Maidenhead, 2012.
- Watson, David & West, Janice, *Social Work Process and Practice: Approaches, Knowledge and Skills*, Palgrave Macmillan, New York, 2006.

Jasna Hrnčić, Nevenka Zegarac

TRAINING PROGRAMMES FOR MENTORS OF PRACTICAL EDUCATION IN THE AREA OF SOCIAL WORK AND SOCIAL POLICY

Resume

As the part of the project TEMPUS SHESPSS Global standards and competences for Social Work Education in Republic Serbia and Standards of Practical Social Work Education in Republic Serbia, where assignments and responsibilities of practical education mentors were defined. Authors developed two training programmes for practical education mentors in the area of social work and social policy during undergraduate studies, internship and further professional development: Basic Training and Advanced Training. The aims of the Basic Training are: a) the development of skills of applying the standards and competences for education of social workers during practical education

in social protection, b) introduction to skills of reaching trainee's learning goals and mentors' assignments in realization of practical education and c) introduction to processes of preparation and realization of the leaning plan for trainee on practical education and capacitating the participants for practical education evaluation. The goal of Advanced Training is the development of the skills of optimal mentor's guidance of the trainees on practical education in line with standards for social work education. Aims are: a) the development of skills of informing trainee on vision, mission, values, structure and functions of the organization where practical education takes place, b) the development of skills of preparation and realization of practical education plan for the trainee; c) the development of skills of effective and reflective communication with the trainee; d) capacitating for application of the field visit; e) encouragement for adherence to ethical principles during realisation of the practical education, and f) the development of skills for evaluation of practical education. The programmes were piloted in 2016 with 16 participants from 10 organizations on the Basic Training and 19 participants from 13 organizations on the Advanced Training. The trainings were evaluated with the Evaluation Questionnaire with high average scores and very positive comments.

Keywords: social protection, standards of practical education, basic training, advanced training, evaluation

* Овај рад је примљен 20. октобра 2018. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 15. новембра 2018. године.

ПРИКАЗ

УДК 376.1-056.26/.36-053.2(049.3)
DOI: <https://doi.org/10.22182/sp..12018.6>

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА
број 1/2018.
vol. 53.
стр. 99-102.

Приказ

*Уна Костадиновић Дишовић**

Приказ научне монографије:
**Саша Степановић,
ИНКЛУЗИЈА,
Суматра издаваштво,
Шабац, 2018**



Рукопис монографије под називом *Инклузија*, аутора др Саше Степановића, написан је на 228 страна без литературе и

прилога, док укупан број страна монографије износи 340. Чине га две узајамно повезане целине: Теоријски приступ проблему и Истраживачки део. На крају рукописа дат је богат списак коришћене литературе, као и прилози.

Теоријски приступ проблему подељен је у седам поглавља: 1. Схватање и развој идеје о образовању ученика са сметњама у развоју, 2. Карактеристике и потребе ученика са сметњама, 3. Организација наставе у школама за образовање ученика са сметњама у развоју и образовање ученика са сензорним сметњама, 4. Организација наставе у редовним школама и квалитет инклузивног образовања, 5. Потребе ученика са сензорним сметњама и материјално-технички услови школе, 6. Комуникација у настави и проблеми ученика са сензорним сметњама и 7. Тешкоће у образовању ученика са сметњама у редовним школама.

Полазећи од наведених принципа, др Саша Степановић у монографији *Инклузија* раз-

* unakostadinovic@gmail.com.

матра настанак и развој идеје о инклузивном образовању, истичући његов значај у контексту друштвених промена и указујући на бројне баријере које стоје на путу његове пуне примене. Аутор има јасан и недвосмислен став према укључивању деце са сметњама у развоју у наставу редовних школа. Наиме, доношење добрих закона не значи истовремено и спровођење инклузије и обезбеђивање адекватних услова образовања који би одговарали сваком појединцу, а посебно не промену става појединца према особама са сметњама у развоју. Стога, аутор монографије сматра да је неопходно заузимање друге перспективе, перспективе која подразумева да свако буде спреман да прихвати за равноправног и вредног члана друштва особу која се у нечему разликује од осталих, затим ако се сваком појединцу обезбеде услови у којима ће моћи да развија све своје потенцијале и да на себи својствен начин допринесе добробити заједници у целини.

Истраживачки део обухвата три дела. У првом делу дефинисан је проблем истраживања са циљевима и задацима истраживања, приказана је методологија истраживања од формирања и описа узорка, мерних инструмената до организације и тока истраживања. Други део представља приказ и интерпретацију резултата, док су у трећем делу дата закључна

разматрања са педагошким импликацијама.

Рукопис монографије представља оригиналну научну синтезу у којој аутор приказује резултате спонтаног истраживања, али и истраживања вршених у Србији и свету, дајући нови квалитет кроз јединство најсавременијих знања досадашњих концепција и приступа у образовању деце са сензорним сметњама. Подаци о учесталости сезонних сметњи, сметње чула вида (слепоћа и слабовидост), сметње чула слуха (глувоћа и наглувост), које даје WHO, 2012 (360 милиона људи широм света са дефицитом слуха и 285 милиона људи са поремећајима вида), потврђују значај и озбиљност проблема којим се аутор бавио.

У оквиру теоријског приступа проблему, аутор указује на значајне етапе у развоју система образовања ученика са сензорним сметњама указујући уједно и на промене које су се дешавале на пољу мењања односа друштва према особама са сметњама и тешкоћама у развоју, па самим тим и према особама са сензорним сметњама. Посебан акценат је стављен на инклузивно образовање, односно на хуманистички приступ у васпитању и образовању, уз уважавање човека и детета као целовитог бића.

Аутор даље анализира улогу чула, посебно чула вида и слуха, као и последице

оштећења за целокупни развој личности. Указује да се највише информација о спољашњем свету управо добија путем сензорних утисака и да је човек психички живот у великој мери саздан од утисака који потичу из његових чула. И управо чињеница да се чулом слуха и вида прима и до 85% информација, потврђује изузетну улогу чула слуха и вида у обликовању и развоју човека. Стога недостатак, или оштећење доводи до поремећаја координације психичких функција човека, успорава динамику уредног развоја, или га преусмерава у другом правцу, зависно од чула које је оштећено, степена оштећења, као и од етиологије која га је изазвала. Аутор указује да су последице по развој личности пропорционалне степену оштећења и што је степен оштећења већи, то су и последице сложеније. Зато аутор упознаје читаоца са класификацијама сензорних сметњи и то са аспекта степен оштећења, као и са аспекта образовних потенцијала. Даје приказ актуелних модела образовања кроз критичку анализу специфичности образовања у специјализованим образовно-васпитним установама, до образовања у редовним школама уз примену мера посредне и непосредне додатне подршке у оквиру инклузивног модела образовања.

Други део монографије представља приказ истраживачких резултата којима је аутор др

Саша Степановић употпунио теоријски приступ о могућностима имплементације инклузивног образовања ученика са сензорним сметњама и баријерама са којима се суочавају приликом образовања у редовним разредима. У погледу организације наставе, резултати показују да се негује традиционални приступ и да је настава још увек сиромашна по примењиваним методама и облицима рада, да доминира доцентна позиција наставника уз најучесталију примену фронталног облика рада и монолошке методе, док се примена иновативних метода учења и других врста наставе, налази још увек у експерименталној фази.

Аутор закључује да и поред законског утемељења инклузивног образовања, пракса указује на то да се правни акти не морају примењивати, или да се примењују на различите начине. Истраживање је показало да и након десет година од доношења Закона, редовне школе још увек нису адекватно припремљене за имплементацију инклузивног образовања. Међутим, охрабрује спремност наставника да раде на прилагођавању постојећих услова рада у одељењу и проширују компетенције неопходним знањима и вештинама.

Рукопис монографије *Инклузија*, аутора др Саше Степановића базиран је на научној

грађи која представља резултат савремених научних концепција и истраживања. Путем критичке анализе улоге многобројних индикатора неопходних за реализацију инклузије, посебно у процесу образовања, аутор је указао на предности инклузивног модела, али и на идентификоване баријере, што отвара ново поље за даља истраживања, али уједно представља и добру основу за унапређивање и развијање инклузивне културе и инклузивне праксе.

С обзиром на то да су у свету ретка педагошко – дидактичка истраживања која посебно разматрају образовање деце са сензорним сметњама, а да у нашој средини није било сличних анализа, презентовани емпиријски налази могу бити вредан извор информација за оне који су заинтересовани за другачије приступе и промишљања о проблему инклузије и образовања уопште. Поред несумњивог теоријског, монографија има и практичан значај јер с једне стране, указује на негативне аспекте организације наставе у редовним школама који моги бити препрека у процесу образовања деце са сензорним сметњама а с друге стране скреће пажњу на постојање једног не само педагошког проблема, већ и важног друштвеног питања.



УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа *Социјална политика* прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту **Times New Roman**, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију Include textboxes, footnotes and endnotes).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold u Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такођ такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносити командом Insert – Reference – Footnote. Фусноте се пишу у фонту Times New Roman, величина слова 10. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- **приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:**
 - Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
- **приликом навођења чланака из часописа:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излажења и број стране.
 - **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.
- **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**
 - Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.
 - **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.
- **приликом навођења извора са Интернета** (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):
 - Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.
 - **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013
- **приликом навођења архивске грађе:**
 - мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.
 - **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.
- **приликом навођења прописа/закона:**
 - Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.
 - **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.
- **приликом навођења публикација у новинама:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања
 - **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчиллов раг звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.
- **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:** Исто, број стране
 - Пример: Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
Исто, стр. 55

- **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:** Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.
 - Пример: Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
 - **Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав.дело, стр. 54.**

Код уноса табела и графикона користити:

Изнад табеле/графикона центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикона пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме** аутора на средини - **Bold** (фонт 12), испод тога **наслов рада** на енглеском великим словима - **Bold** (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – **Bold** (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј. да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа www.sopolitika.rs.

Текстове слати у електронском облику на адресу redakcija@sopolitika.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било какав вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира, потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу. Име, презиме и звање аутора текста:**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика, осврт

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

364

Социјална политика = Social policy : часопис за теорију и праксу социјалне политике и социјалног рада/ главни и одговорни уредник Зоран Весић. - Год. 1, бр. 1 (1951)-год. 47, бр. 3/4 (1992) ; год. 48, бр. 1 (2013)- . - Београд : Институт за политичке студије, 1951-1992; 2013- (Београд : Еселогe). - 24 cm

Три пута годишње. - Је наставак: Весник рада = ISSN 2620-1887

ISSN 0038-0091 = Социјална политика (Београд)
COBISS.SR-ID 118295



- Марија Мишљанов • Тамара Цамона Игњатовић • Милан И. Мишљенић •
- Владимир Илић • Сана Ђурђевић • Владимир Јовановић • Јасна Хречић •
- Невенка Жегарац • Уна Костадиновић Динковић •

ISSN 0038-0091 УДК 364 год. 53 № 1/2018.

